

17. sajandi esimese poole Tartu ja Tallinna muusikalistest pulmaõnnitlustest

Katre Kaju

Abstract

This article deals with a number of occasional poems printed in Tartu and Tallinn during the period 1632–1656 which are either accompanied by sheet music or composed on the basis of some well-known song. Altogether there are three pieces of occasional music preserved, together with 15 poems which could be defined as contrafacta. The small amount of printed sheet music shows that this was an exception in Tartu and Tallinn. The songs that were used as models for new poetical compositions are both religious and secular. The authors of the religious songs include composers such as Philipp Nicolai, Michael Praetorius and Basilius Förtsch. Among the authors of the secular songs we may mention Gabriel Voigtländer, Johann Nauwach and Caspar Kittel. Many of the secular models were pastorals, some of which used the text of the very influential German poets Martin Opitz and Paul Fleming.

Sissejuhatus

Juhuluulel oli 17. sajandi Eesti ala ühiskonna-, kultuuri- ja hariduselus oluline koht (juhuluuletamise kohta Tallinnas vt. Klöcker 2014; Tartu kohta sarnane sünteesiv ülevaade puudub, ent teatava pildi annab Viiding 2002). Tegemist oli peamiselt linnalise nähtusega, kuid ka maa-eliit, s.t. peamiselt aadlikud, pastorid ja aadlike koduõpetajad, sai sellest nii adressaatide kui ka autoritena osa. Hoolimata sellest, et juhuluule, laiemalt aga kogu juhukirjanduse üks eesmärke oli igavikustada adressaadi nimi ja sellega koos ka autori oma, peeti juhutrükiseid, aga ka käsikirjalisi juhutekste, sageli ajalisteks ja säilitamist mitte väärivateks artefaktideks. Sellest tulenevalt on suur hulk omal ajal kirjutatud ja trükitud juhuluulest ja muudest juhutekstidest kaduviku teed läinud.

Juhuluule produktsioon ja selle iseloom sõltus ka linnaühiskonna laadist, s.t. kas tegemist oli kauba-, ülikooli- või residentslinnaga. Nii on Tartu ja Tallinna juhuluulekorpuse profil erinev (vrd. Klöcker 2014; Viiding 2002: 33–53; Viiding 2007). See

puudutab ka pulmaluule hulka ja autorite koosseisu: Tartust on 17. sajandi esimesest poolest, täpsemalt aastaist 1632–1656,¹ seni teada 22 ja Tallinnast 122 pulmakogumikku või üksiktrükist.² Tartu pulmatrükiste väiksem arv on osaliselt seletatav asjaoluga, et professorite ja tudengite õnnitlused trükiti enamasti ühe vihikuna ning nendega löid kampa ka teiste institutsioonide esindajad, nagu nt. pastorid või õuekohtu liikmed, samal ajal kui Tallinnas on eri gruppide õnnitlused enamasti avaldatud eraldi vihikutena ning ka üksikautorite trükiseid on sealt teada palju arvukamalt (vt. Kaju 2006: 52–54).

Järgnevas artiklis vaadeldakse lähemalt muusikalisi pulmaõnnitlusi, nii neid, mida võib pidada originaalseteks juhumuusikateosteks, kui ka neid, mille loomisel on lähtutud mõnest kindlast olemasolevast laulust. Seejuures käsitletakse vaid neid luuletusi, mille eeskujulaulule on selge sõnaga osutatud – ilmselt on laulust lähtuvaid pulmaõnnitlusi rohkemgi, kuid nende väljaselgitamine on keeruline ja aeganõudev töö.³ Et muusikalisi

¹ Ajaperioodi määratlus lähtub ühelt poolt trükikoja asutamisest Tartus ja Tallinnas (vastavalt 1632 ja 1633/34), teiselt poolt Vene-Rootsi sõjast ja katkust tingitud katkestusest, mis Tallinnas osutus märksa lühemaks kui Tartus.

² Keele ja Kirjanduse artiklisse on Tartu ja Tallinna kogumike arv saanud kirja väikese veaga (Kaju 2018: 399–400), mis üldpilti kuigivõrd ei muuda; Tallinna kogumike hulka olid ekslikult arvestatud ka kaks Tallinnas sündinud, kuid Greifswaldis tegutsenud Johann Vestringi pulmadeks trükitud luulevihikut. Kui palju on säilinud 17. sajandil loodud, kuid käsikirja jäänud luulet, selle kohta puudub süstemaatiline ülevaade. Seni on publitseeritud vaid mõni üksikluuletus, vt. Kaju 2017: 238, märkus 83.

³ Mõne tuntud laulu mõjul võidi luua suur hulk sarnase värsi- ja stroofistruktuuriga luuletusi, milles kaasaegne haritud publik eeskujuga eksimatult ära tundis; meloodiad olid neil aga kõrvus helisemas – nii olid paljud tänapäeval vaid värrsidenähtused omal ajal tõepoolest lauldavad (Ingen 1979: 9–10). Üks meedium, mille vahendusel kirjeldatud moel loodud laulud levisid, olid juhutrükised, eelkõige sellised, mis olid kokku seatud pulmade puhul (Lohmeier 1979: 52). Paljude luuletuste stroofiline struktuur võib osutada nende lauldavusele, kuid piir lauldava ja pelgalt loetava luuletuse vahel oli hägune ning selge eristus oodi (*Ode*) ehk loetava luuletuse ja laulu (*Lied*) ehk lauldava luuletuse vahel tekkis alles 18. sajandil.

õnnitlusi mingil määral kontekstualiseerida, peatutakse esmalt sellel, kuidas kajastub Tartu ja Tallinna pulmaluules muusikategemine ja sellega seonduv ning kuidas seda raekorraldustes reguleeriti.

Musitseerimisest pulmaluules ja raekorraldustes

Muusika ja luule on ajast aega käsikäes käinud ning varauusaegsel pulmapeol oli neil kõrvuti tantsuga oluline koht. Pulmades laulmisele ja tantsimisele osutatakse nii pulmaluules endas kui ka muudes, sh. normatiivset laadi allikates, nagu linna või provintsi puudutavad korraldused.⁴ Kõige olulisemad on siinjuures Tallinna pulmakorraldused (*Hochzeitsordnung*) – pulmad ei olnud pelgalt perekondlik sündmus, vaid osa ühiskondlikust või avalikust elust, mida reguleerisid kõikvõimalikud korraldused –, kus kihluse, kinkide, külaliste arvu, söökide-jookide jm. kõrval määrati kindlaks ka esimene ja viimane tants ning nende korraldus, mitu paari korraga tantsida tohib jne.⁵ 17. sajandi esimese poole Tartust aga ei ole pulmakorraldusi teadaolevalt säilinud.

Mitmes pulmaluuletuses osutatakse laulmisele, mis ajendatud pulmadest, või kutsutakse üles selle puhul laulma ja tantsima või musitseerima, nagu nt. Andreas Fridzberg oma „Poetilis-es pokaalis”,⁶ mille ta pühendas Tartu garnisoni *apologista*’le⁷ Johannes Brömsile ja Tartu raehärra tütrele Sophia Dreffle (*Sacris nuptiarum honoribus* 1652b). Ta alustab oma luuletust üleskutsega „Singet und springet/ zur Freude geneiget / Singet und springet / Euch frölich erzeiget...” („Laulge ja tantsige, rõõmule anduge, laulge ja tantsige, end rõõmsana näidake”). Sarnase üleskutse võib leida ka nt. Paul Flemingi värssidega pikitud proosaekloogist Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professorile Reiner Brockmannile ja Dorothea Temmele (Fleming 1635) ning mitmest teisestki pulmaluuletusest. Tavaliselt on üleskutse musitseerida adresseeritud kas pulmakülastele, nagu tsiteeritud Fridzbergi luuletuses, või hoopis muusadele ja teistele mütoloogilistele tegelastele.

Muusadest ja laulmisest kõneldakse pulmaluules ka palju üldisemalt ning muusika võib omandada mõneti ootamatu sisu, nii nt. lõpetab Conrad von Wangersheim Tallinna kaupmehele

⁴ 1665. aasta Eestimaa uuendatud maakorralduse järgi, mis jääb küll sinise artikli ajaraamidest välja, ei tohtinud ilma adressaadi loata või otsese tellimusega juhuluuletusi üle anda, sest need olevat oma massilisuses muutunud otsekui kerjamise vahendiks – sellele keelule oli pühendatud lausa omaette peatükk (*Land-Ordnung* 1665: ptk. 11). Eestimaa olusid ei näi selline keeld aga peegeldavat, sest ei sellest ega varasemast ajast ole teada tohtul hulgal trükitud ega käskkirjalist juhuluulet. Nii oletabki Martin Klöker, et maakorralduses leiduv keeld lähtub pigem Rootsi emamaa ühiskonnast (Klöker 2017a: 73); tema varasemat seisukohta – keeld seostub otseselt Eestimaa oludega – vt. Klöker 2014: 126.

⁵ Vt. Hansen 1894; Gierlich 1991: 297–301; Riietust ja mitmesuguseid pühasid puudutavad rae otsused, 1497–1738, Tallinna Linnaarhiiv (TLA), 230.1.Bs7/I, l. 139–141. Selles Tallinna Linnaarhiivi säilikus on mitu pulmakorraldust; siin on viidatud 1602. aasta omale, mis on aluseks ka hilisematele 17. sajandi korraldustele, millest üks dateerimata eksemplar pärineb ilmselt sajandi esimesest poolest, teine aga 1665. aastast.

⁶ Fridzbergi õnnitus on daktüülilises anapestilises värsimõodus piltluuletus, kus värssid on poolitatud ja liigendatud nii, et tekib kaanega pokaali või karika kujutis. Pilt- või vigurluuletused, mille juured peituvad klassikalises antiigis, ei olnud varauusaegses pulmaluules kuigivõrd sagedased (vrd. Hartmann 2000: 102; Fuchs 1994: 329, märksõna *Figurengedicht*), olles oma vormi tõttu nõudlikumad ning nende trükkiminegi oli ilmselt tavapärasest kulukam. Vaadeldava perioodi Tartu ja Tallinna pulmaluulest on nimetatud Fridzbergi õnnitluse kõrval teada veel kaks vigurluuletust, neist üks on kahe ühtepoimunud südame kujuline, autoriks Arnold Mahlstedt (*Sacris nuptiarum honoribus* 1652b), teine, lihtsalt südamekujuline, aga lõpetab Erik Golsteeni õnnitluse (*Sacris nuptiarum honoribus* 1652a), ning üks kreekakeelne palindroom – värssi nii edaspidi kui ka tagurpidi lugedes on üks ja sama tekst (*Facula nuptialis* 1644). Teatud mõõndustega võib nende hulka lugeda ka akro- ja teleostihhid, kus värsside teistest tugevalt esile tõstetud ava- ja/ või lõputähed annavad kokku pruudi ja peigmehe nime või mõne muu olulise sõna või fraasi, anafoorluuletused, kus värsside algul kordub kas üks ja sama sõna või silp, ja kajaluuletused. Eriti armastatud aga olid 17. sajandi juhuluules anagrammluuletused, kus ülistatava nimetähedest formuleeriti fraas, mis seejärel luuletuse teksti integreeriti. Rahvusaarhiivis Tartu magistraadi fondis on säilinud ka üks käskkirjaline vigurluuletus, mis, tõsi küll, on kirjutatud sünnipäeva puhul (RA, EAA.995.2.6858). Vigurluuletuste kohta laiemalt vt. nt. Ernst 1991 ja 2002; Pappas 2013; anagrammluuletuste kohta nt. Marschall 1997.

⁷ *Apologista* tähendus on antud juhul lahtine, ühelt poolt tähendab see millegi eest või kaitseks kõnelejat, teoloogilises kontekstis eriti usu eest kõnelejat, ent Adam Friedrich Kirschi ladina-saksa sõnaraamatu järgi tähendab *apologista* hoopis raamatupidajat (Kirsch 1774: 212). Et Brömsist sai hiljem Tartu raehärra ja bürgermeister (Lemm 1960: 51), tundub tema ametiks paremini sobivat raamatupidaja või arveametnik.

Conrad Meuselerile ja raehärra tütrele Christina Möllerile 1638. aastal pühendatud luuletuse tõdemusega, et ükski muusika ei kõla kaunimalt kui väikeste laste kisa (Hochzeit-Geschenk 1638). Sama sündmuse puhul kirjutatud õnnitluses kirjeldab Reiner Brockmann pulmapidu, muusikat, muusikainstrumente ja tantse ning osutab samas mõne aasta eest rae kehtestatud nõuetele, reflekteerides nii kohalikus ühiskonnaelus toimuvat (vt. Poetisch Gedicht 1638; Klöcker 2017a: 78–79). Sellega aga tõestab Brockmann, et juhuluule ei olnud, vähemalt mitte alati või andekamate autorite puhul, täiuslikult elukauge nähtus, kui parafraseerida Marju Lepajõe sõnu (vt. Lepajõe 2009: 767).

Kui aga küsida, kas 17. sajandi esimese poole pulmaluule pakub ka sisulist informatsiooni pulmades kõlanud muusika, selle esitusviiside, kasutatud pillide ja tantsitud tantsude kohta, siis jäävad vastused pigem kesiseks. Ladinakeelses pulmaluules osutatakse küll sageli laulmisele, kuid vaid harvadel juhtudel on nimetatud pille, peamiselt lüürat, kitarat ja flööti. Ainult Södermanlandist pärit tudeng Bothvidus Hellenius loetleb arvukalt pille, mida mütoloogilised olevused, kõik tuntud ka suurepärase muusikutena, mängima peavad:

Hinc Pandura, Chelis, Tuba, Tympana, Buccina, Sistrum,
Tibia, dein Lituus, Cymbala, Eburque Lyrae,
Vos resonate; Et vos Citharoedi, pulcher Jöpe
Amphion, Thamyra et Demodoce Aeolides,
Compositis digitis, impulsas tangite chordas,
Ut varium flectant organa clara sonum⁸ (Gratulationsschrift 1637).

Ladinakeelsele pulmaluulele ongi iseloomulik, et pille nimetatakse mütoloogiliste tegelastega seoses, nagu Apollo, Venus, muusad, pulmajumal Hymenaios, ning tegeliku pulmapeoga ei ole neil kuigivõrd sidet. Sama võib öelda ka tantsude kohta.

Saksa- ja rootsikeelseski pulmaluules nimetatakse pille ning kutsutakse üles laulma ja tantsima, kuid mütoloogilise või pastoraalse raamistuse kõrval leiab siit värse, mis ilmselt osutavad tegelikule praktikale. Eelkõige koorub välja, et muusika kõlas söömise ajal, kui rahvas laua taga istus; tõenäoliselt puudutab see ka laule. Loomulikult kõlas muusika ka tantsude ajal, kuid viimaste olemuse kohta luuletustest palju teada ei saa – üldsõnaliselt nimetatakse vaid pruudi-, riigi-, linna- ja šaffertantsu (*Braut-, Staats-, Stadt-, Schaffertantz*).⁹ Pillidest mainitakse puhk- ja keelpille: trompetid, tromboonid (*Posaune*), tsingid – viimaste puhul tõstetakse mitmel korral esile pilli head või heledat kõla –, flöödid, harfid, lautod, viiulid (*Geige; Fiddel*), simblid, ning korra nimetatakse ka vioolat, teorbi, dultsiani ja trumme (*Paucken*).¹⁰ Need pillid esinevad luuletustes eri kombinatsioonides, nagu nt. harf ja lauto; tsink ja viiul; harf ja keelpillid (*Seiten*); trummid ja keelpillid; trompet, tsink, viiul ja

⁸ Seetõttu kõlge nüüd, banduura, lüüra, trompet, trummid, jahisarv, seistron, flööt, seejärel sarv, simblid ja elevandilüüne lüüra; ja teie, kitaroodid, kaunis lope, Amphion, Thamyris ja Aiooliast pärit Demodokos, osavate sõrmedega puudutage helisema pandud keeli, nõnda et oivalised pillid tooksid kuuldavale erineva viisi.

⁹ *Braut-, Staats-* ja *Schaffertantz* on ära nimetatud 1602. aasta, aga ka 1665. aasta pulmakorralduses. Nende järgi on *Schaffertantz* tantsudest esimene, kus peigmehe lähim sõber viib pruudi tantsule; *Brauttantz* oli aga peo viimane. Korraldustes rõhutatakse veel eraldi, et tantsida tuleb vana hea saksa kombe kohaselt (*nach dem alten loblichen teutschen gebrauch*) ning sama kehtib ka kõige kohta, mida pillimehed puhuvad või mängivad. Korralduse eiramisel oli ette nähtud trahv 30 marka. Rõhutati, et tantsud tuleb lõpuni tantsida, mitte poole pealt lõpetada, naispartner tuleb pärast tantsu oma koha peale tagasi viia, hüpped-hõisked-keerutused ei ole tantsu ajal sobilikud, jne. Vt. TLA, 230.1.Bs7/I, l. 139–141. Sarnased suunised leiab ka 1665. aasta korraldusest, kus vana hea saksa kombe kohase pillimängu juures on uuendusena välja toodud, et mängida tuleb tavapära instrumentidel (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 255p: *mit allerhand üblichen Instrumenten*). Selles korralduses mainitakse ka tantsu, mida raehärrad ja gildivanemad vana kombe kohaselt, kui seisus lubab, abiellujate auks tantsivad (l. 255).

¹⁰ *Pauke* esines sageli samas tähenduses kui *Trommel* (trumm), ehkki tänapäeval tähistab see timpanit, vt. märksõna *Pauke*: *Adelung* 1811 (3): 675–676. Vt. ka märkust 13.

tromboon; tromboon, trompet ja tsink; trompet, tsink ja viiul; teorb, flööt ja viiul; flööt, viiul ja dultsian; flööt ja viiul; trompet, simbel, vioola ja lauto või lauto ja keelpillid. Neist kombinatsioonidest nähtub ka pulmades tavaliselt mänginud muusikute arv: kaks kuni neli.

Eraldi tuleb aga esile tõsta Paul Flemingi „Liivimaa lumekrahvinnat“ („Liefländische Schnee-gräfinn“), mille tegevustik toimub linnalähedases mõisas ja kus autor osutab muu hulgas figuraalmuusika mängimisele („Wir Figuriren wol“), iga päev kõlavale teorbi-, flöödi- ja viiulimängule ning Johann Hermann Scheini laulukogumikele „Musica boscareccia oder Waldliederlein“ („Met-salaulud ehk kogutud lauluviisid“) ja „Studenten-Schmauß“ („Tudengipidu“), mida nimetatakse parimateks ja kust pärit laule ikka ja jälle lauldakse („Wir thönen nach dem besten / Ein Waldlied auß dem Schein' vnd sein Studenten schmauß / Muß gantz von forn an gesungen werden auß“). Kui aga enam midagi muud ei osata laulda, siis võetakse ette aabitsaraamat (Fleming 1636:)(iij). Rohkem muusikapalu nimeliselt Tartu ja Tallinna pulmaluules ei mainita, kuid Scheinigi kogumike puhul on küsitav, kuivõrd Flemingi read tegelikkusele vastasid.¹¹

1585. aasta raemääruse järgi pidi linnas, sh. pulmades kõlava muusika eest vastutama üks linnamuusik (*Spielman*) oma kahe selli ja ühe õpi-poisiga (Pabst 1842: 232–235), ent 1665. aasta pul-

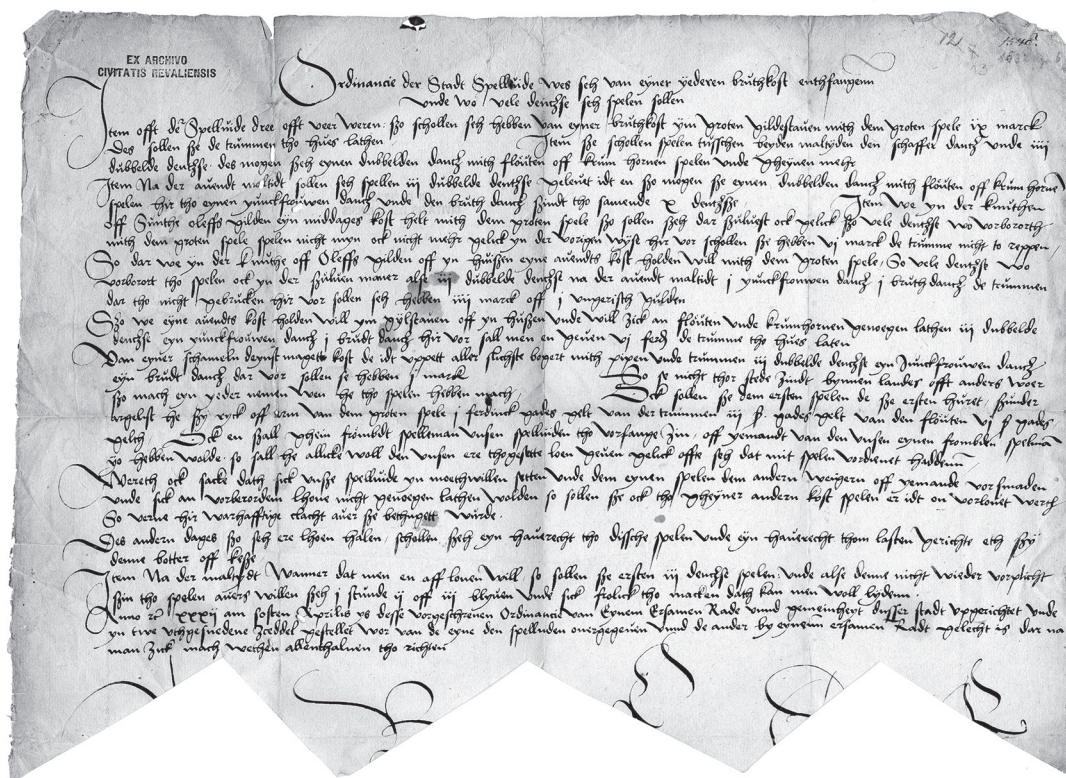
makorralduse järgi oli lubatud kõige rohkem kuus muusikut (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 260). Kolm-neli muusikut oli lubatud olnud juba 1532. aasta korralduse järgi (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 13; Pabst 1842: 228–235). Lähtudes pulmakorraldustest, mille sisu aegade jooksul kuigivõrd ei muutunud (vrd. Hansen 1894: 41), võib sama eeldada ka pulmamuusikutele adresseeritud määruse puhul. (Vt. ill. 1.) 1532. aasta korralduse järgi pidid muusikud, kui pidu toimus suurgildi majas, lõunase ja õhtuse pidusöögi vahel mängima šafferitantsu ja nelja topelttantsu (*dubbelde dentzse*) saateks, neist üks soovi korral flöödil või krummhornil. Õhtusöögi järel tuli mängida kolme topelttantsu saateks, millest jällegi ühe ajal olid lubatud flööt või krummhorn, neile lisandusid neidude tants (*yunckfrouwen dantz*) ja pruuditants (*bruth dantz*). Seega tantsiti õhtu jooksul kokku kümme tantsu. Kanuti ja Oleviste gildis oli lubatud sama palju tantse nagu suurgildiski, ent mängu eest said muusikud vähem tasu, vastavalt 6 ja 9 marka. Kui piirduti vaid õhtusöögiga Kanuti või Oleviste gildis või kodus, siis oli lubatud ainult kolm topelttantsu, neidude ja pruuditants. Selle eest said muusikud 4 marka. Kui suurgildis või kodus pakuti vaid õhtust pidusööki, siis olid lubatud samad viis tantsu, kõlada võisid flöödid ja krummhornid¹² ning muusikud pidid tasuks saada 6 veeringut. Kõige selle juures rõhutati korduvalt, et trummid¹³ on keelatud nii suurgildi, Kanuti ja Oleviste gildi hoones kui ka kodudes toimuvatel pul-

¹¹ Et Scheini muusika Tallinnas vähemalt tuntud oli, seda kinnitab gümnaasiumi kantori David Galluse pärandinimekirj, kus on mainitud „Musica boscareccia“ (Heero 2017: 387).

¹² Amelung (1881: 381–382) osutab Tallinna linnamuusikute vanamoelisele instrumendivalikule (krummhornid, tsingid, flöödid) võrreldes Holstein-Gottorpi Venemaa-saatkonna viieliikmelise kapelliga (*viola da gamba*, viiul, tiiskant (*Discantgeige*), banduura, trompet) ning leiab, et need kollektiivid võisid üksteisega konkureerida.

¹³ Eduard Pabst tõlgib alamsaksakeelse *de trummen* trompetiteks (Pabst 1842: 228–231), ilmselt tema eeskujul räägib trompetitest ka Leimus (2011: 167). Sõna on aga mitmetähenduslik, raskendades konkreetsete tekstikohtade tõlgendamist. Jakob ja Wilhelm Grimm saksa sõnaraamatu järgi tähendab *trumme/trumme* trummi või mõnd muud sedalaadi löökpilli, ehkki tuuakse välja ka paar juhtu, kus fraas *trumme/trumpe slagen* tähendab tööpoolest trompeti puhumist (DWB, märksõna *tromme/trumme*). Adelungi järgi tähendab *trummel* trummi, kuid rootsikeelse *Trumma* tähendusena on välja toodud nii trumm kui ka trompet (Adelung 1811 (4): 690–692). Vrd. samas ka märksõna *Die Trompete*, kus on mh. ära toodud ka Lutheri piiblitõlkes esinev vorm *Drommete*. Kontekstist lähtudes on selles Tallinna korralduses silmas peetud pigem trummi, sest teenijarahva pulmades on see koos vilega lubatud – viimase kombinatsioon trompetiga ei tuleks ka hästi kõne alla ning n.-õ. paremate (sh. trompetid) ja sõjavälja pillide kasutamine oli seotud seisuslike piiridega (vrd. ka Greiffenhagen 1903: 104; Dolgoplova 2014: 38). Et üldiselt olid aga keelatud just trummid, selle kasuks kõnelevad ka pulmaluuletustes esinevad pillikombinatsioonid – trompetit mainitakse sageli, trumme (*Paucken*) aga vaid korra. 1665. aasta pulmakorralduse järgi olid trompetid täiesti lubatud – seisusliku ühiskonna märgina olid ka pillid hierarhiseeritud ja nii võis trompet kõlada vaid raehärrade ja vaimulike ning nende otseste järeltulijate pulmades – selle reegli vastu eksides oli trahv 100 riigitaalrit, millest poole pidi maksma peigmees, poole muusikud (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 256). Pillide hierarhia väljendus ka tasus: kui kuus raemuusikut gildimajas toimuv pulmapeol trompetit puhusid, oli nende tasuks 30 riigitaalrit, kui aga ilma trompetita musitseerisid, siis pidid nad rahul olema 24 riigitaalriga; kui pidu toimus kodus, siis ei tohtinud muusikud küsida rohkem kui 18 riigitaalrit või igale muusikule 3, kui neid oli kutsutud vähem; teenijarahva pulmas võis olla vaid organist ja kaks muusikut või ainult kaks muusikut või ka ainult organist ning igaüks neist pidi tasuks saada 2 riigitaalrit (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 260, 263).

Illustratsioon 1. Tallinna pulmamuusikutele adresseeritud korraldus, 1532. TLA, 230.1.Bs7/I, l. 13.

mapidudel. Teenijatüdruku pulmas olid lubatud viled (*pipen*) ja trummid ning kolm topelttantsu, neidude tants ja pruuditants, muusikute tasuks oli määratud 1 mark. Järgmisel päeval, kui muusikud tasu järele läksid, tuli neid kõigepealt kostitada, seejärel pidid muusikud enne tasu kättesaamist kolm tantsu mängima.

Otsesid viiteid laulmisele pulmakorraldustest enamasti ei leia, erandiks 1665. aasta oma, kus öeldakse, et enne pulmi, kui pruut ja peigmees lähevad armulauale, ei tohi neid kirikus muul moel muusikaliselt austada, kui et organist esitab koos kahe abiliselega vokaalmuusikat („anders musciret werden, alß daß der Organist nebenst ein Par Adjuvanten nur vocaliter musicire“), Kanuti ja Oleviste gildi liikmeile on vana kombe kohaselt kirikus muusika keelatud; kui on kirikust gildimaja jõutud, siis lauldakse üks vaimulik laul; pärast pidusööki lauldakse Jumala auks tänulaulu (TLA, 230.1.Bs7/I, l. 253–253p, 255; vrd. ka Leimus 2011: 166).

Osutusi pulmas kõlavatele pillidele leiab eelkõige Tallinnas trükitud pulmaluulest, samal ajal kui Tartust võib tuua vaid paar üksikut näidet. Kas see on seletatav pelgalt sellega, et Tallinn oli kaubalinn, kus autorid lubasid endale mõneti suuremat vabadust ja valitses teistsugune atmosfäär kui akadeemilises Tartus, on kaheldav. Ka ei ole selle põhjal ilmselt alust oletada, et Tallinna ühiskondlikus ja kultuurielus oli muusikal suurem roll kui Tartus.

Nagu öeldud, olid pulmad toonases ühiskonnas avalik sündmus, mida ajastu kombe kohaselt vääristati juhuluulega, autoreiks nii Tartus kui ka Tallinnas peamiselt haridus- ja kirikuinstitutsioonidega seotud isikud – professorid, tudengid-õpilased ja pastoriid. Alus juhuluulega ühiskonnaelus kaasalöömisele pandi aga juba gümnaasiumis: humanistlikus ja protestantlikus koolihariduses oli nii muusikal kui ka luulel tähtis koht, ehkki omavahelised kokkupuutepunktid ei olnud tundides ilmselt kuigi sagedased. Koolimuusika oli seotud

peamiselt kirikulauluga, olgu see lihtsamat sorti koraalilaul või keerulisem mitmehäälneline muusika (Schaper 2013: 303–311), ning 17. sajandil rõhutati sageli, ilmselt tänu Philipp Melanchthonile, muusika suurt mõju inimhingele, sh. religiooniõpetuslikku (Ingen 1979: 7). Milline oli Tallinna gümnaasiumi muusikaõpetuse täpne sisu, ei ole siiski teada. Luulekunstõpingud aga seisnesid peamiselt antiikautorite lugemises-tõlkimises, värsistamis- ja kompositsioonireeglite ning meetrumite õppimises, oluline koht oli tunnustatud autorite jälgendamisel, aga ka eri tüüpi parafrasidel ehk ümberluulendustel, paroodiatel, nagu neid toona nimetati. Retoorikaõpetusel oli seejuures tugevalt toetav roll või ka vastupidi (vt. Päll 2013: 208–209, 211; Kaju 2015: 42, 50–51). Nii Tartus kui ka Tallinnas harjutati luuletamist mh. šoti humanisti George Buchanan'i psalmiparafaaside najal.

Üks ümberluulendamise mooduseid oli ka tuntud või vähem tuntud lauluviisidele uute sõnade kirjutamine, milleks pulmad andsid matuste kõrval hea ajendi. Sellega avanes autoril võimalus näidata ennast mitmest küljest: demonstreerida oma musikaalsust või ka kaasaegse muusika tundmist ning sõnaseadmisoskust, millele valitud laul selged piirid seadis. Nõnda toimisid nii professorid-pastorid kui ka gümnaasiumiõpilased ja üliõpilased, aga ka laiemalt tuntud luuletajad. Pulmad andsid alust komponeerida ka puhtakujulist juhumuusikat.¹⁴

On küll oletatud, et (trükitud) pulmaluuletused või osa neist loeti peo vältel ette, kuid kas see puudutab ka muusikali õnnitlusi, selle kohta otsene info puudub. Ühe Tallinna juhumuusikateose taaskasutus teise pulmalaulu eeskujuna näib aga tõepoolest osutavat selle ettekandele peol.¹⁵

Juhumuusika

Juhumuusikat on peetud omamoodi eriliseks – see loodi nagu juhuluulegi kindlaks puhuks ning tihe seos sündmuse ja adressaatidega välistas enamasti teose uuskasutuse, kui just uut teksti ei koostatud (Peetz-Ullman 2017: 313). Juhukompositsioonide puhul kirjutas helilooja tavaliselt ka tekstiosa ja selle poolest eristusid need tugevasti teistest muusikažanridest (samas lk. 306).

Eesti alalt on seni teada vaid neli puhtakujulist juhumuusikateost, neist kolm on trükitud Tallinnas ning asuvad kahes pulmatrukises. Iseseisvaid juhumuusikatrükiseid on teada vaid üks: 1633. aastal trükiti Tartus kuningas Gustav Adolfi surma puhul 43-stroofiline saksakeelne kaebelaul (Sehnliches Klag-Lied 1633), mille autorsus on omistatud Academia Gustaviana ajalooprofessorile Friedrich Meniusele (Jaanson 2000: 182, nr. 38). (Vt. ill. 2.) Käsikirjalisi juhumuusikateoseid ei ole 17. sajandi esimese poole Eesti alalt aga teada. Ent see ei tähenda ilmtingimata, et pidulike ürituste tarbeks ei oleks siinmail komponeeritud, teosed ei pruugi lihtsalt säilinud olla: kantoritel olid oskused olemas ning oli andekaid-ettevõtlikke organiste ja linnamuusikuidki – valdavalt käib see küll 17. sajandi teise poole kohta (vt. Schaper 2013: 312; 314–316; Dolgoplova, Siitan 2013: 340, 343–351). Et Tallinna trükikojal olid nooditüübid olemas, võinuks ju trükitud muusika hulk olla seni teadaolevast märksa suurem, ent nootide trükimine oli tavapärasest keerukam ja kallim (Moe 2015: 133), mis osalt ehk seletab ka nende vähesust Tallinnas ja Tartus.

Euroopa kontekstis on üksikute kogude põhjal hinnatud, et muusikapalu või noote sisaldas 0,8–1,7% juhutrükistest (Kremer 2015: 120). Sama näib paika pidavat ka Eesti alal trükitud pulmamuusika puhul: umbes 1,4% aastail 1632–1656 trükitud pulmakogumikest sisaldab noote. Kui aga vaadelda kogu juhutrükiste laia spektrit, siis jääb see suhtarv märkimisväärselt väiksemaks, sest teisi žanre esindavates juhutrükistes noote teadaolevalt ei esine, erandiks vaid üks leinatrükis (vt. Jaanson 2000; Klöcker 2005: 648). Eriti üllatab eraldiseisva matusemuusika puudumine sel perioodil¹⁶ – Meniuse leinalaul sellesse kategooriasse ei kuulu, sest on loodud kuninga surma, mitte matuste puhul, mis toimusid alles 1634. aastal. Väheseid noote leidub ka mujal kui juhutrükistes: Friedrich Menius toob oma teoses „Syntagma de origine Livonorum“ („Liivimaalaste päritolust“, Menius 1635: 45–46) ära üksikud noodiread, kuid mitte iseseisva muusikateosena, vaid näitena kohalike rahvaste ehk lätlaste ja eestlaste laulmisviisist (selle kohta vt. nt. Graf 1929). Tallinna 17. sajandi esi-

¹⁴ Juhumuusika (*Gelegenheitsmusik*; *Gelegenheitskomposition*) mõiste defineerimise ja sisu kohta vt. Kremer 2006 ja 2015.

¹⁵ Dieter Lohmeier (1979: 53–54) toob välja, et ehkki juhutrükistes ilmunud laulude publik piirdus enamasti suhteliselt kitsa külaliste ringiga, sai mõni teos siiski laialt tuntuks, eeskätt tänu ettekandele pulmapeol.

¹⁶ Anna-Juliane Peetz-Ullmani hinnangul loodigi pulmamuusikat rohkem kui leinamuusikat (Peetz-Ullman 2017: 299).

Illustratsioon 2. Friedrich Meniuse kaebelaul kuningas Gustav Adolfi surma puhul (Sehnliches Klag-Lied 1633).

mese poole trükistest aga sisaldab noote Heinrich Stahli käsi- ja koduraamatu teine osa ehk lauluraamat (Gesangbuch 1636); 1656. aasta lauluraamatust seevastu noote ei leia.

Kaks varaseimat eestimaist pulmamuusika-teost on loodud Holsteini hertsogi Venemaa- ja Pärsia-saatkonna liikme, õukonnamatemaatiku ja tuntud reisikirjaniku Adam Oleariuse ning Tallinna raehärra tütre Catharina Mülleri pulmadeks

1640. aastal, autoriks pseudonüümi P. Dirthuvius Philureus taha peitunud isik. Seni teadaolevalt ei ole uurijail õnnestunud seda pseudonüümi lahti murda, ent allkirjas tituleerib Dirthuvius Philureus end peigmehe vana südamesõbrana („seines alten vertrauten Hertz-Brüderlichen Freundes“), samast selgub ka, et ta ei elanud mitte Tallinnas, vaid saatis oma kolmeosalise õnnitluse käsikirja sinna trükkimiseks (Hochzeit-Lust 1640). Dirthuvius Philureuse kahehäälse villanella juures on ära toodud ka *basso continuo* saade. Sellele järgneb laul, mis on pealkirjastatud kui „Vexier-Brieflein an die Jungfrau Braut“ ehk naljakirjake pruudile. Mõlemad Dirthuvius Philureuse laulud on saksa-keelsed nagu ka tema ilma muusikalise saateta neljasalmiline luuletus „Judicium novi Paridis“ ehk „Uue Parise kohtuotsus“. (Vt. ill. 3a ja 3b.)

Dirthuvius Philureus pühendas oma õnnitluse esimese osa ehk villanella pruudile Catharina Müllerile, kelle mütologiseeritud eesnime *Charitana* leiab kolmest esimesest stroofist. Charitana nimes on otsene viide antiikmütoloogiast tuntud graatsiatele (kr. *Χάριτες*); kristliku *Caritas*’e ehk armastuse võib siinses kontekstis seevastu välistada. Peigmees on laulus samastatud Daphnisega. Autor loob toonastes lauludes sagedase idüllilise maailma: karjaseid kutsutakse üles pühitsema Daphnise võitu Amori üle,¹⁷ Daphnis õpetagu Charitanale armastust, see omakorda suudelgu Daphnist ning ärgu lükaku lõbu kaua edasi. Taevased kiired muutku kõik selle paari jaoks kauniks ja nad elagu aastaid õnnistuses. Dirthuvius Philureuse ilmaliku 4-stroofilise laulu sisu vastab küll tavapärasele villanellale, ent riimiskeem erineb traditsioonilisest, ka on siin tavapäraste 12-realiste stroofide asemel 10-realised.

Tema 13 kuuerealisest stroofist koosnev „Vexier-Brieflein“, mida žanriliselt määratletud ei ole, on sisuliselt manitsus pruudile, et see pulmaööl allaheitlik oleks ning peigmehele ja tema soovidele vastu ei võitleks. Kui laulu kuut esimest stroofi iseloomustab antiiksete ja kristlike pulma-

¹⁷ Siin on ilmselt kokku sulanud mitu müüdivarianti. Ühe versiooni järgi olevat Daphnis oma naisest lahti öelnud, kuigi Eros ja Aphrodite teda ümber mõtlema veensid. Daphnis teatanud, et armastuse jõud tema peale ei hakka, sattudes seeläbi Aphrodite põlu alla. Karistuseks pani viimane ta armuma ühte tütarlapsesse, kes Daphnise eest hoopis põgenes. Teise müüdiversiooni järgi lakanud Daphnis nümfi armastamast, eelistades surelikku tütarlast; Aphrodite ja Erose etteheidete peale ütles ta armastusest lahti, kuid tundis samas tugevat kirge oma esimese armastatu vastu. Surelik tütarlaps asus Daphnist otsima, viimane aga vältis teda – selline piin murdis Daphnise lõpuks maha (vt. Stoll 1884: 959–960).

Illustratsioon 4. Andreas Arvidi sarabanda (Sacrae nuptiarum solennitati 1648).

jumaluste (Venus, Amor, Hymen, Subigus, Juno Prema¹⁸) kohalolu, siis ülejäänud seitse on läbinisti maised, sisaldades manitsusi ja seksuaalseid allusioone, mida kohtab eelkõige rahvakeelsetes pulmaõnnitlustes – ladinakeelseis on see pigem erandlik. Dirthuvius Philureuse õnnitluse kolmandas osas on kasutatud Parise kohtuotsuse müüti, kuid Helena asemel on Catharina – siin juba õige nimega – ning peigmees pakub end Parise asemele. Selline müüdikasutus on varauusaegses pulmaluules üpriski ootuspärane ning selle variatsioonid leiab nii siit- kui ka sealtpoolt Läänemerd.

Kolmanda juhumuusikateose, sarabanda „Encomium Veneris” („Venuse kiitus”) loojana tuleb nimetada Rootsi esimese poetikakäsiraamatu autorit, toona veel Tartu Academia Gustaviana üliõpilast Andreas Arvidit, kes õnnitles sellega teoloogiakandidaat Abraham Thauvoniust ja piiskopitütart Beata Jheringit nende abiellumise puhul 1648. aasta Tallinnas (Sacrae nuptiarum solennitati 1648). (Vt. ill. 4.) Sarabanda noodid on seejuures trükitud iseseisva plokina ning me-

loodia ja teksti vastavust välja toodud ei ole. Tõenäoliselt nootide sellisest esitusest aga piisas nii publikule kui ka pulmamuusikute jaoks, et osata seda laulu laulda. Arvidi 22-stroofiline laul on rootsi keeles, mis vastab nii tema enda kui ka adressaatide rahvusele. Tiitli järgi on Arvidi laul küll pühendatud mõlemale abiellujale, kuid stroofide tugevalt esile tõstetud algustähed, mis annavad kokku nime *Beata Joachimi Jheringia* (Beata Joachimi tütar Jhering), lubavad oletada, et selle tegelik adressaat oli pruut. Tema sotsiaalne kapital oli tänu isa ametipositsioonile – Eestimaa piiskop – ja tutvustele Rootsis märksa suurem kui veel kindla ametikohata Thauvoniusel.

Sarnaselt Dirthuvius Philureusega on Arvidi laul pikitud mütoloogiliste tegelastega ning osutustega müütidele. Ta loob idüllilis-müütilise karjastega maastiku ning alustab Venuse mõjuga inimestele: kaovad kurbus ja mured. Seejärel osutab ta mütoloogilistele ja ühele (pool)ajaloolisele paarile, nagu Paris ja Helena, Einhard ja Karl Suure tütar,¹⁹ Iason ja Medeia. Arvidi toob Venuse mõju-

¹⁸ Et nii Subigus (pulmaöö kaitsejumalus) kui ka Juno Prema (tema muutis pruudi pulmaööl sõnakuulekaks ja alluvaks) pärinevad varakristlikelt autoritelt Augustinuselt ja Tertullianuselt, siis võib oletada, et P. Dirthuvius Philureuse nime taga peitus teoloogilise haridusega mees. Lühend P. võib osutada nii pastorile kui ka professorile.

¹⁹ Andreas Arvidi viitab ajaloolisele pärimusele, nagu olnuks frangi õpetlane, „Karl Suure eluloo” („Vita Caroli Magni”) autor Einhard seotud Karl Suure tütreaga. Selle legendi taga arvatakse olevat tõsiasi, et nii Einhardi kui ka Karl Suure abikaasa olid pärit ühest ja samast suguvõsast.

võimu tõestuseks ka rabiinlikud juudid, kes paastuvad tema auks just reedeti („fasta på Veneris Dagh”),²⁰ ehkki sellisteks vananenud kommeteks ei ole mingit põhjust. Siit liigub Arvidi juba oma kaasaega pulmapeo kirjelduse juurde – nümfid on need, kes selle kõik ette valmistavad –, tõstes esile nii seltskonda, sööki-jooki kui ka muusikat ja tantsu kui selle olulisi koostisosi. Õhutatakse musitseerimisega mitte venitama, sest vaid pillimehed suudavad tusatseja taas rõõmsaks teha, mainitakse trompeteid ning simblit, vioolat ja lautot, millel muusikud peaksid esitama lustlikku armastuslaulu („lustigh Venerisk Sångh”), ning ärgitatakse tantsima. Peole ilmub Venus ise, tuues kaasa üldise rõõmu, seejärel õnnitletakse pruuti ja peigmeest, soovitakse neile üksmeelt, järeltulijaid ja pikka iga ning manitsetakse teisi pidulisi oma armastuse aega ootama, kui see neil veel kätte jõudnud ei ole.

Dirthuvius Philureuse muusikalise kompositsiooni tekstiosa ei sisalda isiku- ja kohaspetsiifilisi aspekte, mis takista(nu)ks selle muutmata kujul kasutamist teistes pulmades. Ka Andreas Arvidi laulutekstist puuduvad kohaspetsiifilised aspektid, kuid akrostihhina esitatud piiskopitütre nimi seda muutmata kujul taaskasutada ei lubanuks. Tuleb ka rõhutada, et nimetatud kolm pulma-muusikateost pärinevad isikuilt, kes ei vastutanud ei Tartu ega Tallinna muusikaelu eest ega olnud teadaolevalt ka aktiivsed muusikud²¹ – seni ei ole 17. sajandi esimesest poolest teada ühtegi (juhu-) muusikateost kummagi linna kantoritelt ega muusikutelt, ehkki nt. Tallinna gümnaasiumi kantor David Gallus kirjutas oma kroonikas, et suudab motettidele vajaduse korral *basso continuo* saate luua (Schaper 2013: 312). See kehtib ilmselt ka teiste Eesti ala linnade, nagu nt. Narva ja Pärnu kohta. Ehkki Andreas Arvidile on omistatud 1642. aastal esimest korda ilmunud lauluvihiku „Någre sköne lustige och liuflige wijsor” („Mõned kaunid, lõbusad ja meeldivad laulud”) autorsus, peetakse selle

tõenäolisemaks koostajaks siiski Andreas Arosian-derit (vt. Malm 1996: XV).

Nende nappide andmete põhjal võib järeelda, et juhumuusika trükkimise kultuur 17. sajandi esimesel poolel Tartus ja Tallinnas kanda ei kinnitanud ning olemasolevad näited on vaid juhu-külalised. Sajandi teisest poolest näib seda järel-dust kinnitavat nt. Tallinna gümnaasiumi kantor Johann Valentin Meder, kelle Tallinna-perioodist on teada küll mitme juhukompositsiooni sõnad, kuid mitte nende trükitud noote (Schaper 2013: 312), seevastu tema Riia- ja Danzigi-(Gdański-) perioodist on trükitud juhumuusikateosed täies-ti olemas. Siin jääb vaid kolm vastuseta küsimust: kas Tallinnas puudus kohalikele muusikatrükiste-le sotsiaalne tellimus, kas asi jäi raha või hoopis trük-kali võimaluste ja oskuste taha? Samad küsimu-sed jäävad õhku ka Tartu puhul. Võrdluseks olgu öeldud, et nt. 17. sajandi esimese poole Riias on teada mitu trükitud juhumuusikateost.²²

Ühe omapärase näite, kuidas ühendada oma-vahel juhuluule ja muusika, võib leida Tartust initsiaaliderea G. K. G. taha peitunud autorilt, kelle rootsikeelsed värsid algavad noodimärki-dega, mis luuletuse esimeses osas moodustavad tõusva ja teises osas langeva helirea (Sacrís nup-tiarum honoribus 1652a, Kristel Zilmeri poeetilist tõlget eesti keelde vt. O Dorpat 2007: 239). (Vt. ill. 5.) Noodimärgid tuleb teksti mõistmiseks lugeda nimedega *Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La, Si, Ut* ja vastupidi. G. K. G. õnnitus on vormilt reebus- ehk mõista-tusluuletus, kus osa sõnade või silpide asemel on kasutatud mingeid märke või sümboleid, antud juhul noodimärke (O Dorpat 2007: 409). Nii Tartu kui ka Tallinna 17. sajandi esimese poole pulma-luule kontekstis on see ainus omataoline; küll aga leidub mitu rahvakeelset õnnitlust, mis on peal-kirjastatud kui (pulma)mõistatus. „Hirve lauluna” („Hinda Sångh”) pealkirjastatud luuletuse sisuks on poeetiline jahistseen, kus jahimees näeb päik-sepaistelises metsas jalutamas hirve, kuid lask

²⁰ Siin on tõenäoliselt silmas peetud sabatit, mis algas reede õhtu päikeseloojangul ja lõppes laupäeva õhtul. Paastumisest aga sabati puhul rääkida ei saa, sest see algab pidusöögiga reede õhtul – sellele osutavad ka Venuse ja Bacchose abi – ning toidust ei hoiduta ka laupäeval, mistõttu võib oletada, et autor on kas midagi segi ajanud või on tegemist trükiveaga ning nt. pidutsemist tähistava festa asemel on kirjas fasta. Paastumise/pidutsemise kõrval on oluline ka osutus reedele kui armastusjumalanna Venusele pühendatud päevale. Tavapärase rootsikeelse nimetuse *fredag* asemel on Arvidi kasutanud ladinakeelsest nimetusest tuletatud varianti.

²¹ Sama võib öelda ka Friedrich Meniuse kui ainsa trükitud leinalaulu autori kohta.

²² Vt. Schaper 2017: 365–366; andmebaas „Gelegenheitsmusik des Ostseeraums”, http://www.gelegenheitsmusik-ostseeraum.de/Kasualmusik_display.php (04.10.2018). Riias oli nootide trükkimisega algust tehtud juba esimese sealse trükkali Nicolaus Mollyni ajal (vt. Buchholtz 1890: 32).

Illustratsioon 5. G. K. G. õnnitlus Erik Holsteniuse ja Dorothea von Wickedeni pulmadeks (Sacris nuptiarum honoribus 1652a).

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Ginda Sångh.

Ginden talar.

--	--

Them un gom Brudafolkom till åhra
 och behagh skriffwit aff
 G. K. G.
 A. F.

jääb tegemata. Teises stroofis jääb jahiallegooria küll püsima ja laskki on tehtud, kuid nüüd on emahirv samastatud pruudiga, kes ihkab embusi ja püüab huultega peigmehe suud. G. K. G. õnnitluse ajendiks olid Academia Gustaviana kreeka ja heebrea keele professori Erik Holsteniuse ja Tartu raehärra tütre Dorothea von Wickedeni pulmad 1652. aastal.

Uued sõnad

Tuntud lauluviisidele uute sõnade kirjutamine oli laialt levinud praktika nii ilmaliku kui ka vaimuliku laulu sfääris – ainuüksi laulu meloodia nimetamine osutab selle populaarsusele (Lohmeier 1979: 54) –,

samamoodi nagu mõne varasema teksti ümberluulendamine oli juba gümnaasiumi või linnakooli programmis tavaline õppeviis ning sellega tegelesid ka tunnustatud poeedid. Kui sellisel moel loodud luuletusi nimetati paroodiaiks (*parodia*, *Nachdichtung*), siis meloodia ümbertöötlust või taaskasutust nimetati *contrafactum*'iks (vt. Harper 2003: 28–29). Paroodiate puhul jäi teema ja žanr üldjuhul samaks, ent *contrafactum*'i puhul võis ilmalikust laulust saada vaimulik või vastupidi – see oli tavaline juba 16. sajandi keskpaigast peale (Müller 1925: 5; Olsson 1979: 24; Haapalainen 1979: 172) ning seda võib kohata ka Eesti alal trükitud pulmaõnnitluste puhul. Mülleri hinnangul (1925:

5) näitab see, et ilmalikku ja vaimulikku laulu ei nähtud toona kahe olemuslikult erineva nähtusena, vaid stroofilist laulu tajuti ühe tervikuna.

Eesti 17. sajandi esimese poole pulmaluuletuste suures massis on kaduvväheseid, kus osutatakse, et uus tekst on loodud mõnd kindlat lauluviisi silmas pidades: Tartu korpuses vaid kaks, Tallinnas pisut rohkem ehk viisteist.²³ Uued sõnad on loodud vaid rahvakeelsetele lauludele, kuid eeskujulaulu keel ei pruukinud alati sihtkeelega kattuda, nii näiteks kirjutas Reiner Brockmann 1638. aastal Harju-Madise ja Risti pastori Heinrich Gösekeni ning Stockholmi saksa kiriku pastori lese Dorothea Siegeli pulmadeks eestikeelse õnnitluse, mille viisi eeskujuks oli saksakeelne laul „Letztmahls ich meine Chloris“ („Viimati, kui oma Chlorist“, Nuptiis 1638). Sellesarnase malli – saksakeelsele eeskujulaulule on loodud uus, eestikeelne tekst – leiab nimetatud Brockmanni luuletuse kõrval veel kuuest Tallinna pulmaluuletusest. Seega on umbes pooled Tallinnas mõnele olemasolevale lauluviisile loodud õnnitlused eestikeelsed! – Seda on üllatavalt palju. Ülejäänud uued sõnad saanud laulude puhul oli nii eeskujutekst kui ka uus laul/luuletus kas saksa- või rootsikeelne.

Vaimulik laul

Nagu öeldud, leidub Tartu pulmaluuletuste hulgas vaid kaks ümbersõnastatud lauluteksti. Mõlema eeskujuks oli rootsikeelne laul ja ka uus laul on rootsikeelne. Mõlemad pärinevad 1652. aastast, üks on pühendatud Tartu garnisoni *apologista*’le Johannes Brömsile ja Tartu raehärra tütrele Sophia Dreffle, teine Tartu Maarja kiriku pastorele ja linnakooli konrektorile Olaus Tolleniusele ning Eestimaa kubermanguvalitsuse kameriiri ehk arveametniku tütrele Catharina Griisile. Mõlemad peigmehe ning suure tõenäosusega ka autorid olid rootslased. Tallinnast on vaimuliku sisuga

ümberluulendatud laule teada kolm, neile lisandub kolm teksti, mille puhul lauldavus on küsitav, ehkki mitte võimatu. Autorite hulgas on Tallinna gümnaasiumiprofessor, linnakooli rektor ja Academia Gustaviana adjunkt – kõik seega seotud haridusinstituutidega –, adressaadid seevastu on enamasti vaimuliku sfääri esindajad – Tallinna ja maapastorid.

Tartu akadeemia filosoofiaprofessori ning teoloogiateaduskonna adjunkti Petrus Lideniuse Johannes Brömsile ja Sophia Dreffle pühendatud õnnitluse eeskujuks oli tantsulaul „Allting som himmelen rund“ ehk „Kõik, mis taevakaar“ (Sacris nuptiarum honoribus 1652b), mida ühes 1626. aasta ühelehelises trükises ehk lendlehes (*skillingstryck; fliegender Blatt*)²⁴ iseloomustatakse kui *allemande*’i (Jersild 1975: 125). Midagi täpsemalt seni selle eeskujulaulu kohta välja selgitada ei ole õnnestunud. Lideniuse 9-stroofiline kristlik luuletus sisaldab hulgaliselt osutusi Piibli kirjakohtadele, nagu 1. Moosese raamat, Psalmid, Ülemlaul, Jeesus Siiraki raamat, Tarkusesõnad, Markuse evangeelium ja Pauluse kirjad, mis kõik on luuletuse kõrval marginaalidena ka välja toodud. Lidenius alustab oma luuletust pöördumisega poeedi ja ajalookirjutaja poole: esimene tehku, mida tahab, teine pangu kirja, mis laias maailmas toimub, ning arutlegu selle üle arukalt ja asjatundlikult. Tema, Lidenius, tahab aga kiita seda, mis on kõrgem ja õilsam, ehk Jumala tegusid. Siit siirdub Lidenius abieluinstituutiooni loomise ning kiriku ja Kristuse müstilise abielu kirjelduseni, milles aimuvad ka otsesed ettekirjutused abielluajale, sh. võtta õppust Saalomoni ülemlaulust. Kuuendast stroofist alates pöörduakse juba Johannes Brömsi poole, soovides, et tema elu koos abikaasaga oleks täis armastust ja pikk, et Jumal neid häda-des aitaks ning nende elu õnnistaks. Rootsikeelsele laulule järgneb lühike, kolmest ladinakeelsest

²³ Tuntud või vähem tuntud lauluviisidele uute sõnade kirjutamist kohtab ka leinaluule žanris, kuid nende hulk on mõnevõrra väiksem kui pulmaluule puhul. Tallinnas trükitud leinaluule hulgast leiab viis sellist luuletust, neist kaks Catharina Illyricuse surma puhul anonüümsena trükitud, kuid kohaliku gümnaasiumi poeetikaprofessorile Timotheus Polusele omistatud luuletust paistavad silma selle poolest, et välja on pakutud vastavalt kolm või kaks viisi, mille järgi laulda (Dunte 1639; Klöcker 2005: 201). Tartu kohta vastav ülevaade praegu puudub.

²⁴ Lendlehtedel oli uue muusika levimisel väga oluline roll hoolimata sellest, et üldjuhul ei sisaldanud need noote. Enamasti olid need üheleheküljelised patentfoolio formaadis trükised, kus oli osutatud kas meloodiale (*im Thon*) või laulmisviisile; neid levitasid peamiselt rändkaupmehed laatadel, turgudel, külates jm., ent mõnikord võisid sellega tegelda ka haritumad mehed, nt. tudengid. Kuna üldjuhul levitasid selliseid trükiseid ilma muusikalise hariduseta inimesed, pidid need laulud olema lihtsad ja tuntud meloodiakäikudega, nõnda et müütajad olid võimelised neid ette laulma (vt. lähemalt Lohmeier 1979: 42–50). Lohmeier rõhutab, et kõik olulised Rootsi autorid, kes kirjutasid stroofilisi luulevorme, on esindatud lendlehtedel ning küllap oli see nii ka Saksa aladel ja Taanis (1979: 47).

värsipaarist koosnev *votum* ehk lõpusoov või -palve, et sõber võtaks rõõmsal meelel vastu tema õnnitluse. Lideniuse lähenemine *votum*'is erineb tavapärasest, mille järgi lõpetab pulmaluuletuse soov, et abiellunud elaksid kaua ja õnnelikult ning et peagi sünniks neile järeltulija(d) – temal on see ära öeldud juba rootsikeelses luuletuses.

Lideniuse õnnitluse puhul võib näha, kuidas *contrafactum*'i loomise käigus muudetakse laulu žanri: tantsulaulust saab vaimuliku sisuga laul. Tartu ja Tallinna pulmaluule põhjal otsustades võib väita, et lauluviisile uut teksti kirjutama hakates üldjuhul žanri ei vahetatud; Lideniuse kõrvale saab Tallinnast tuua näiteks Gabriel Voigtländeri ilmaliku karjaselaulu, millest Joachim Salemani uute sõnadega saab kristlik pulmalaul (vt. alt-poolt).

Teine Tartus trükitud pulmaõnnitus, mille eeskujutekstina on kasutatud laulu, pärineb anonüümse autori sulest ning on ajendatud Olaus Tolleniuse ja Catharina Griisi pulmadest (Epithalamia 1652). Tema luuletuse eeskujuks on kirikulaul „Så skön lyser den Morgonstjärn“, mis omakorda oli saksa teoloogi Philipp Nicolai vaimuliku laulu „Wie schön leuchtet uns der Morgenstern“ („Nüüd paistab meile kaunisti“; Heinrich Stahlilauluraamatus: „Kui kaunist poistap se koito techt“) tõlge rootsi keelde. Nicolai koidutähe-laul oli ilmunud 1599. aastal raamatus „FrewdenSpiegel deß ewigen Lebens“ („Igavese elu rõõmupeegel“), millest lühikese ajaga ilmus mitu kordustrukki (vt. ill. 6). Rootsi keelde oli selle laulu tõlkinud Växjö piiskop Petrus Jonae Angermannus juba 1604. aastal (Liedgren 1926: 190) ning selle leiab hiljemalt 1627. aastal Peter Rudbecki välja antud lauluraamatust (Enchiridion 1627: 151–154), millest samuti ilmus mitu kordustrukki, aga ka 1650. aastal Göteborgis ilmunud lauluraamatust (Göteborgspsalmboken 1650: 128–131). Kuna Tartus trükitud luulevihiku lõpp on kaduma läinud, ei ole võimalik öelda, kui mahukas see luuletus oli, ega sedagi, kas koidutähe-laulu kasutas oma õnnitluse eeskujuna mõni Academia Gustaviana professor või üliõpilane. Võimalikud on mõlemad variandid, ent tudengite hulgas oli rootsi keeles luuletajaid rohkem. Luuletusest on säilinud 9,5 stroofi; võrdluseks olgu öeldud, et Philipp Nicolai laulul oli seitse stroofi, mille värsistruktuuri on anonüümne autor üldjoontes säilitanud – erinevused ilmnevad stroofi lõpuosas värside grupeerimisel. 1627. ja 1650. aasta rootsi lauluraamatus on aga sellel laulul 10 stroofi, mil-

le lõpuosa struktuur ei kattu ei Nicolai ega Tartu anonüümse autori omaga. Seega kasutas meie anonüümne autor tõenäoliselt mõnd muud väljaannet, mida seni ei ole tuvastada õnnestunud. Välistada võib ka 1627. aasta lauluraamatu kordustrukid, sest vaevalt neis oleks värsistruktuuri keerulisemaks muutma hakatud. See rootsikeelne laul oli Rootsis väga populaarne, eriti jõululauluna, kuid pulmametafoorika tõttu ka pulmalauluna (Liedgren 1926: 190), ning selle meloodia oli eeskujuks paljudele lauludele (Jersild 1975: 149–150).

Anonüümne autor iseloomustabki pealkirjas oma õnnitlust kristliku pulmalauluna („Een Christeligh Bröllops-Wijsa“) ning toob samas välja ka selle teema: püha abieluseisuse suur väärikus ja Kristuse, Jumala poja abielu kristliku kirikuga. Luuletuse marginaalides on välja toodud kirjakohtad, millele tekstis osutatakse või viidatakse. Esindatud on nii Vana kui ka Uue Testamendi kohad, alustades 1. Moosese raamatust ning lõpetades Pauluse kirjadega, ent erilisel kohal on Ülemlaul, eriti luuletuse teises pooles. Nicolai loodud laulu peamised lähtekohad olid olnud 45. psalm, Ülemlaul, Johannese ilmutusraamat ning Pauluse kiri efeslastele. See on oma loomult müstiline pulmalaul, kus Kristus samastatakse särava koidutähega, ülistatakse teda kui peigmeest ning kirjeldatakse temast lähtuvaid rõõme; pruudina aga tuleb näha kristlikku kirikut.

Anonüümne autor seevastu alustab oma õnnitlust rõõmustamisega selle üle, et tal avaneb võimalus kiita seda au, mida Jumal on abieluseisele osutanud: Jumal ise lõi selle oma loomult puhta ja püha seisuse, ja kui loodus oli patus hukka läinud ja Jumal maailma uputanud, siis ei saanud see seisus mitte hukka ja veel tänapäevalgi käsib Jumala seadus kõigil seda austada. Suurimat au sellele seisusele tegi Jumala poeg Kristus, lunastaja, kes kutsub end peigmeheks, tema pruudiks aga on inimese hing. Järgnevad stroofid on ühtaegu ülemlaululikult meeleline, samas ka allegooriline pöördumine selle pruudi poole, osutades nii abiellujate vastastikusele armastusele – kirjeldatu peaks mõjuma soovitusliku eeskujuna – kui ka usukinnitusele: usk Jumalasse annab kindla, turvalise, armu- ja rõõmuküllase elu.

Nagu näha, hoiab anonüümne autor Nicolai müstilise pulmalaulu žanrist kinni, kuid mitte orjalikult, pigem vastupidi. Eeskujutekstist on nopitud selle sisuline tuum, mida on edasi arendatud üsna vabalt, luues sellele hoopis uue konteksti.

Illustratsioon 6. Philipp Nicolai „Wie schön leuchtet uns der Morgenstern“ (kogumikust „FrewdenSpiegel deß ewigen Lebens“, 1599).

409.

Ein Geistlich Braut

Lied der gläubigen Seelen/von Jesu
Christo ihrem himmlischen Bräutigam:
Gestellt vber den 45. Psalm des Pro:
pheten Davids.

D. Philippus Nicolai.

Wie schön leuchtet der Morgenstern / Voll Gnad und Wahrheit
Du Sohn Davids / auß Jacobs Stamm / Mein König und mein
von dem HERRN / Die süsse Wurzel Jesse / Lieblich / freundlich /
Bräu ti gam / Hast mir mein Herz besessen /
Schön und herrlich / Groß und ehrlich / Reich von Gaben / Hoch und sehr
prächtigt erhaben.

Bff En

Philipp Nicolai koidutähe-laul oli eeskujuks ka Tallinna gümnaasiumi poeetikaprofessorile Timotheus Polusele, kes 1641. aastal lõi sellele viisile uued sõnad, lähtudes aga 128. psalmi tekstist (Glück-Wünschungen 1641). Seda, uskliku abieluõnne käsitlevat psalmi armastati pulmaõnnitlustes parafraseerida võrdlemisi sageli, ainuüksi Tallinnast on neid 1656. aastaks teada vähemalt kuus varianti, neist kaks eestikeelset, lisaks Stahlilauluraamatus ja 1656. aasta lauluraamatus olevad variandid (Gesangbuch 1636: 92; Gesangbuch 1656: 343). Temaatiliselt haakub 128. psalm hästi Nicolailauluga, mis on samuti psalmiparafras ja müstiline pulmalaul (Nicolai 1602: 409). Polus kirjutas selle saksakeelse luuletuse Halliste pastori Johann Berensi ja Elisabeth von Steveni pulmadeks, lähtudes Martin Lutheri psalmitõlkest „Wol dem der in Gottes Fürchten steht“ („Õnnis on igaüks, kes kardab Issandat“), samast versioonist, mis leidub ka Stahlilauluraamatus. 128. psalmi tekstist on leitavad pulmaluule ühed olulisimad motiivid: usk Jumalasse, naine kui (viljakandev) viinapuu(väät), sündigu lapsed, Jumal õnnistagu seda abielu, olgu kooselu pikk, nõnda et jõutaks näha ka lapselapsi. Polus annab oma parafraasis täpselt edasi eeskujupsalmi sisu, kuid värsiskeem ja vorm on sellised nagu Nicolail. Et eeskujupsalm on lühike, on ka Poluse õnnitus vaid 3-stroofiline.

128. psalmi luulendas oma eestikeelses õnnitluses Niguliste pastorile Erik zur Beekile ja suurgildi oldermanni lesele Elisabeth zur Teltile ka Püha Vaimu koguduse pastor Georg Salemann (Nuptiarum solemnitati 1642). Ta lähtus Lutheri saksakeelsest tõlkest, kuid kas Salemann pidas siinjuures silmas ka lauluviisi, ei ole üheselt selge – on küll osutus psalmile ja selle algusreale, kuid puudub märkus viisi kohta, nagu nt. *im Thon* vm. Kui aga Salemanni parafras oli siiski mõeldud laulmiseks, tuleb eeskujulaulu meloodia tõenäolise autorina kõne alla eelkõige Martin Luther ise (vrd. Stalman 2005: 640–641), ent välistada ei saa ka nt. Oderi-äärse Frankfurdi kantorit Bartholomäus Gesiust (Gesiust 1601: XCVI verso – XCVII verso) või Michael Praetoriust (Praetorius 1607: Nr. XVII). Samamoodi on oma 128. psalmi parafrasi puhul (kaks ladinakeelset ning üks saksa- ja üks eestikeelne) Lutheri tõlkest lähtunud Harju-Madise ja Risti pastor Heinrich Göseken (Sacris

nuptiarum solennitatibus 1641), kuid laulmiseks ei olnud need tõenäoliselt mõeldud, hoolimata sellest, et pealkirjas neid *carmen*’iks (lad. ‘laul’) nimetatakse.²⁵ Kui, siis tundub lauldavana kõne alla tulevat eelkõige eestikeelne variant, mille meetri-line skeem kattub Stahlilauluraamatus oleva saksakeelse psalmiga (vt. Gesangbuch 1636: 92).

Tallinna linnakooli rektor Johann Sebastian Markard lähtus Hageri pastori Christoph Blume ja Anna Wiboldi pulmadeks kirjutatud õnnitluse teise osa puhul tõenäoliselt Basilius Förtschi vaimulikust laulust „Ich weiß ein Blümlein hübsch und fein“ („Ma tean üht kena lillekest“, Lust-Wundsch 1653; Förtsch 1615: 75; Wimmer 1749: 371), mis oli algselt ette nähtud neljapäevase hommikulauluna, hiljem aga ka nt. armulaua lauluna (Naumburgisches Gesang-Buch 1712: 365). Samasuguse algusega laulu leiab ka Valentin Trilleri 1555. aasta Sileesia lauluraamatust (Triller 1555: Riiij–[Riiij verso]), kuid selle värsistruktuur ei kattu Markardi omaga (Kaju [ilmumas]). Millise lauluraamatu vahendusel Förtschi laul Markardini jõudis, on keeruleine tuvastada, sest selle võis leida mitmest.

Förtschi 8-stroofilisele laulule vastab Markard 7 stroofiga. Sisu on neil kahel aga täiesti erinev: üks on usukinnitus – usk Jeesusesse Kristusesse elust läbi käies – ning palve, et Jeesus oma järgijaid ei jäta, teine aga nimeallegoorial põhinev laul (peigmehe perekonnanimi *Blume* ~ *lill*), kus jutuks Kristuse ja kiriku abielu ning peigmehe töö jumalasõna kuulutamisel. Markardi laulu lõpetab traditsiooniline palve Jumalale õnnistada seda abielu. Ta on Förtschilt üle võtnud vaid olulisima märksõna, milleks on *Blume* ehk lill. Ehkki mõlema laulu lõpus on palve, pole Markard siin lähtunud eeskujutekstist, vaid pigem siiski žanrikonventsioonist. Tema õnnitluse marginaalidest leiab mõne viite piibliraamatuile, mis on üsna tavaline, kuid nende kõrval on ka paar kommentaari osutusega asjaomasele teoloogilisele kirjandusele. Nende eesmärk oli ilmselt näidata autori asjatundlikkust ning võimalik, et ka nt. Eestimaa konsistooriumi liikmeile muljet avaldada – mõni aasta hiljem kutsutigi Markard Põltsamaa pastoriks.

Vaimulike laulude lõpetuseks tuleb peatuda veel ühel rootsikeelsel õnnitlusel. Turu ülikooli filosoofiateaduskonna adjunkt, Rootsist Torpast pärit Petrus Petri kirjutas 1641. aastal Tallinna

²⁵ Ka saksa keeles kasutati stroofilise luuletuse kohta nimetust *Lied*, rootsi keeles aga *sång*, ilma et seda tegelikult laulda oleks pruukinud. Omaaegsete nimetuste ja neist tulenevate ebamäärasuste kohta vt. nt. Harper 2003: 3–9.

rootsi koguduse pastorile Petrus Turdinusele ja piiskopitütrele Elsa Jheringile õnnitluse, mille eeskujuks on kirikulaulu „Ich dank dir schon durch deinen Sohn“ rootsikeelne versioon „Jagh tackar tigh genom tin Son“ („Ma tänan sind su poja läbi“; Sacris nuptiarum solennitatibus 1641). Millisest vaimulikust lauluraamatust või muust allikast Petrus Petri lähtus, ei ole selge. Rootsikeelne tõlge anonüümsest saksa koraalist oli ilmunud juba 1614. aastal (Liedgren 1926: 234), ent varaseim artikli autorile seni teadaolev trükitud variant asub 1650. aastal ilmunud Göteborgi lauluraamatus (Göteborgspsalmboken 1650: 195–196) – see aga on üheksa aastat liiga hiline. Rootsi muusika- ja teatriraamatukogus on 1630. aastaist küll registreeritud üks selle laulu rootsikeelse versiooni käsikirjaline noot, kuid see ei aita Petrus Petri kasutatud lauluraamatut tuvastada.²⁶ Võimalik, et see ei olegi kuigi tähtis, sest laul ja selle viis olid väga laialt tuntud. Nii nagu ei ole võimalik öelda, millisest lauluraamatuversioonist Petrus Petri lähtus, nii ei ole ka võimalik öelda, kas see õnnitus oli mõeldud laulmiseks anonüümse koraaliviisi järgi või hoopis nt. Michael Praetoriuse loodud viisil.

Praetoriuse 7-stroofiline vaimulik laul on isiklik hommikune tänu- ja palvelaul, kus tänatakse Jumalat tema poja Jeesuse Kristuse eest ning palutakse andestada kõik minakõneleja patud, kaitsta teda ikka ja alati, juhtida teda Jumala tahte järgi, hoida pattu langemast, ning et selle maailma vägevad oma võimu tema peal ei kasutaks (Praetorius 1932: 189, nr. 251). Selle laulu tekst oli algselt ilmunud böömi vendade lauluraamatus ning sõnade autoriks peetakse saksa õpetlast ja laulukirjutajat Franz Burchartit. Petrus Petri 21-stroofiline akrostihiline (*Brudhgunnen och brudhen* ehk 'peigmees ja pruut') luuletus on kirjutatud peigmehe mina-isikus ning on sisuliselt tänu- ja palvelaul Jumalale nagu eeskujutekstki. Laulu süntaks ja sõnakasutus on kohati üsna konarlik ja pingutatud, raskendades värsside mõistmist.²⁷ Luuletuse peigmees tänab Jumalat kõige selle hea eest, mis see talle tema noorusajast peale on andnud, nagu karske ja terve keha; aru ja mõistus; rõõmsa ja kindlameelsus; tervis ja julgus. Peale selle an-

dis Jumal talle kõigepealt tulutoova elukutse, siis abikaasa. Seejärel muudab Petrus Petri fookust ja võtab teemaks Kristuse ja kiriku müstilise abielu, millele järgnevad peigmehe truuduse- ja usukinnitus ning palved, esmalt peaingel Raafaelile – hoidku see teda kurja vaimu Asmodeuse eest²⁸ –; seejärel Jumalale, et see teda tema eluteel hoiaks ega saadaks hukatusse; siis Pühale Vaimule, et see laseks rõõmu tunda; ning viimaks taas Jumalale, et see teda juhiks ja õnnistaks.

Nagu näha, toimus ka Petrus Petri õnnitluses žanrimuutus: hommikusest palvelaulust sai selline, kus on ühendatud nii müstiline pulmalaul, tänulaul kui ka palvelaul.

Pastoraalsed eeskujud

Vaimulike või kirikulaulude kõrval lähtusid tallinlased oma luuletuste loomisel ka ilmalikest. Mitme pulmaõnnitluse eeskujuks on olnud just pastoraalse, antiikmaailmale ja -mütoloogiale viitava sisuga laulud, nagu nt. juba eespool mainitud „Letztmahls ich meine Chloris“ („Viimati, kui oma Chlorist“) Brockmannil (Nuptiis 1638) või David Cunitiuse luulenduste aluseks olnud laulud „Dafnis dessen Kunst und Reisen“ („Daphnis, kelle osavus ja teed“, Monumentum nuptiale 1640) ja „Corydon der gieng betrübet“ („Corydon kord muremõtteis“, Nuptiis felicissimis 1643).

Viimati nimetatud laulu sõnade autor oli saksa luulekunsti isa Martin Opitz ning seda parafraseerisid-jäljendasid mitmed 17. sajandi poeedid, nagu nt. Paul Fleming, Johann Rist, Philipp von Zesen, David Schirmer ja Christoph Kaldenbach (Opitz 1625: 176–181; Robert 2016: 119–127; Ingen 1979: 9). Opitzi enda eeskujuks oli aga Madalmaade tuntud poeedi Daniel Heinsiuse „Daphnis“ (Robert 2016: 124–125; Harper 2003: 43–46). Opitzi, aga ka Paul Flemingi saksakeelsed luuletused olid 17. sajandi esimesel poolel väga populaarsed nii laulu- kui ka eeskujutekstidena (vt. nt. Müller 1925: 47–80; Harper 2003: 35–70; Aurnhammer, Detering 2019: 159–161).²⁹ Opitzi Corydoni-laulule, mida laulu-eeskuju või laulutekstina on peetud liiga pikaks (Harper 2003: 43–46, eriti 45), viitab mh. ka saksa ooperihelilooja Reinhard Keiser

²⁶ Tänan nende andmete vahendamise eest Peter Sjökvisti (Lund) ja Marina Derminat (Stockholm). Ühes 18. sajandi täpselt dateerimata lendlehes on sedasama kirikulaulu kasutatud uue laulu eeskujuna, vt. Jersild 1975: 133.

²⁷ Tänan siinkohal südamest Kristiina Savinit tõlkeabi ja kommentaaride eest!

²⁸ See on viide Vana Testamendi Toobiti raamatule, kus kahel korral (3:8; 3:17) mainitakse kurja vaimu Asmodeust, kes kiusas Saarat, laskmata tal nagu kord ja kohus naiseks saada. Palve peale saadab Jumal Raafaeli Asmodeust takistama.

oma eessõnas kantaadikogumikule „Gemüths-Er-götzung“ („Meelekosutus“), kuid ei nimeta, kelle viisil seda laulda tuli (tsitaati vt. Conermann 1977: 72). Kui aga vaadata, kes Opitzi tekstidele muusikat komponeerisid, on nimekiri muljet avaldav: Heinrich Schütz, Johann Nauwach, Caspar Kittel, Andreas Hammerschmidt, aga ka Königsbergis Simon Dachi ringkonda kuulunud Heinrich Albert (vt. Rothmund 2004: 1381). Kelle viisil Cunitiuse laulu laulda tuli, ei ole üheselt selge. Valikus on kaks võimalust – Johann Nauwach või Caspar Kittel (Müller 1925: 60; Aurnhammer, Detering 2019: 160). (Vt. ill. 7.)

Opitzi Corydoni-luuletus on 30-stroofiline eleeogia, kus ta kurvastab oma Heidelbergist ehk armastatud Galateast lahkumise üle. Cunitiuse luuletus Tallinna kaupmehe Nicolaus Poortmani ja sealse raehärra tütre Helena Poorteni pulmades seevastu on vaid 5-stroofiline armu- ja truudusekinnitus. Cunitius ei järgi Opitzi kujundimaailma, vaid loob enda oma, erandiks pastoraalne raamistus ning ühine mina-kõneleja Corydon, mis ühel juhul osutab peigmehele Nicolaus Poortmanile, teisel aga Opitzile endale. Heinrich Schützi õpilase ja Dresdeni õuekapelli liikme Johann Nauwachi muusikaline versioon Opitzi luuletusest on kahehäälnine ja *basso continuo* saatega kuueosaline laul – igale osale vastab üks stroof (1., 2., 24., 26., 28. ja 30. stroof). Ehkki laul ilmus Nauwachi esimeses ja ainukeseks jäänud saksa villanellade kogumikus, iseloomustab autor seda määratlusega *romanesca* (Nauwach 1627: 18–25). Nauwachi „Teütsche Villanellen“ („Saksa villanel-lad“) oli esimene saksa generaalbassi saatega ilmalike laulude kogumik (Steude 2004: 939). See sisaldas muu hulgas üheksa Opitzi sõnadele loodud laulu ja ilmus trükist kõigest kaks aastat pärast Opitzi kogutud saksakeelseid luuletusi („Acht Bücher Deutscher Poematum“). Caspar Kittel oli samuti Schützi õpilane ja Dresdeni õuekapelli liige, tema Corydoni-laul on aga 5-stroofiline aldile kirjutatud sooloaaria (Kittel 1638). Ta on Opitzi pikast luuletusest valinud küll kuus stroofi (1.–4., 26. ja 28.), kuid sulandanud 3.–4. stroofi üheks. See laul oli ilmunud Kitteli teadaolevalt ainsas teoses

„Arien und Kantaten“, mis Nauwachi villanellade kõrval oli üks varasemaid generaalbassi saatega saksakeelsete laulude kogumikke. Umbes kaks kolmandikku Kitteli lauludest on loodud Martin Opitzi sõnadele (Waczkat 2003: 187). Kuna Cunitiuse luuletus ja Kitteli laul on mõlemad 5-stroofilised, siis tõenäoliselt pärineb viimaselt ka eeskujulaulu meloodia, mis on vägagi melanhoolne ja üpris teravas kontrastis pulmaõnnitluse armukin-nitusega. Lõpuni aga ei saa Kitteli eeskujus siiski kindel olla: laulude võrre pikkus ei ole tingimata argument teatud eeskujulaulu kasuks, sest *contrafactum* võis olla eeskujulaulust kas lühem või pikem.

Reiner Brockmanni eestikeelse Chlorise-laulu (Nuptiis 1638) eeskujuna „Letztmahls ich meine Chloris“ autorit ei ole praeguseks tuvastada õnnestunud,³⁰ ent Martin Klöcker iseloomustab seda kui tuntud ilmalikku laulu (Klöcker 2017b: 456). See 10-stroofiline – need on küll selgelt markeerimata – laul on üks kahest Brockmanni meetrilise programmiga luuletusest („Oda Esthonica Jambico-Trochaica“ ehk „Eestikeelne jambilis-trocheiline ood“) ning selle tegevus on paigutatud täpselt määratlemata aega ja kohta, siit puuduvad selged viited nii antiiksele kujundimaailmale kui ka kristlik metafoorika. Sellest hoolimata on loodud müütilis-muinasjutuline ilm, kus lindude vahendamine on jäänud lugu haigest mehest, kelle suudab tõvest päästa vaid noore naise armastus. Brockmanni oodi lõpetab lihtne õnnesoov, kust puudub kogu traditsioonilisele *votum*-ile omane ballast.

David Cunitiuse Daphnise-laulu (Monumentum nuptiale 1640) aga võib siduda Dirthuvius Philureuse samasuguse algusreaga õnnitlusega Adam Oleariuse ja Catharina Mülleri auks (Hochzeit-Lust 1640). Olearius oli abiellunud kõigest kümme päeva enne Christopher Michaeli ja Margareta Kniperit, kellele Cunitius oma värsid pühendas. Mis asjaoludel seni Tartu akadeemias õppinud Cunitius Tallinnas oli, ei ole teada, võimalik, et see oli vahepeatus teel Tartust Uppsalasse, kus ta oma õpinguid jätkas. Võimalusi Dirthuvius Philureuse lauluga tutvumiseks oli ilm-

²⁹ Opitzi puhul mängib kindlasti kaasa ka asjaolu, et teda tunnustati varakult saksa luulekunstile tugeva aluse panijana ning et tema luuletused leidsid tee teiste autorite poeetikakäsiraamatutesse, nii nt. leiab Johann Peter Titze poeetikaõpikust positiivse näitena Corydoni-laulu alguse (Titze 1642: [Cvii]).

³⁰ Chloris, nagu ka Corydon (Coridon), Daphnis jne. olid pastoraalses armastusluules ja -lauludes väga levinud nimed, nii nt. leiab need Martin Opitzi, Johann Risti, Gottfried Finckelthausi jt. luulest, Andreas Hammerschmidti, Gabriel Voigtländeri jpt. lauludest ning 17. sajandi keskpaiga anonüümsetest laulukogumikest.

Illustratsioon 7. Johann Nauwachi „Coridon der gieng betrübet“ esimese osa algus (Nauwach 1627).

18.

HN

Prima Parte Romanesca.

D. ri- don der gieng be- trü- bet an der kalten Eimber See wegen

se- ner Ga- la- thee die er so sehr ge- lie- bet

gen sei- ner Ga- la- thee die er so sehr ge- lie- bet

die ihm vor so sehr be- hage Eh' er ward von ihr verjagt.

die ihm vor so sehr be- hage Eh' er ward von ihr verjagt.

selt mitmeid, seejuures ei saa ka välistada isiklikke kontakte Oleariusega, kelle luuletuse leiab samast Christopher Michaeli ja Margareta Kniperi pulmadeks trükitud vihikust (Monumentum nuptiale 1640).

Cunitiuse luuletus on neljastroofiline ja sellise värsiskeemiga nagu Dirthuvius Philureuse laulgi ning osa samas positsioonis olevate värsside ja fraaside puhul on selge sugulus nähtav, nagu näiteks värssides „kriget den verdienten Lohn“ ja „Gebet den verdienten Lohn“ (stroof 1.4 vastavalt Dirthuvius Philureusel ja David Cunitiusel), „Die gesampfte Himmel-Strahlen“ ja „Jhr gesampfte Phoebus-Söhne“ (stroof 4.1) või stroofide eelviimastes värssides refräänina korduv „Glück zu, Glück zu Jhr liebes Paar“ ja „Glück zu, Glück zu dem lieben Paar“.³¹ Osa samas positsioonis asuvaid riimegi on kattuvad. Sisu on neil kahel õnnitlusel aga võrdlemisi erinev, hoolimata sellest, et nende komponeerimisel on kasutatud antiigist pärit reaale, nagu müüt Daphnise võidust Amori üle ning jumalad (Diana, Jupiter, Mars, Apollo, Venus) ja jumalikud tegelased (Echo, muusad), ning et päriselu ja inimesed on vahetult seotud mütolooilise maailmaga, toimides ühe tervikuna. Cunitiuse õnnitus on pühendatud peigmehele Christopher Michaelile, kelle nimi on teises stroofis ka otsesõnu välja toodud. Ta kutsub muusasid peigmehele üle andma teenitud tasu, vendi ametikaaslastele kaasa elama ning sõpru-sugulasi selle sündmuse üle rõõmu tundma ning abielluajale õnne, tervist ja pikka iga soovima. Dirthuvius Philureuse õnnitluse esimese osa sisu kohta vt. eestpoolt ptk. „Juhumuusika“.

David Cunitiuse ümberluulendus on hea näide, Eesti kontekstis seni teadaolevalt ka ainus, kus kohaliku kultuurieluga seotud juhumuusikateos on tänu uuele tekstile leidnud taaskasutust.

Tallinna gümnaasiumi õpilase, Böömimaalt pärit Wenceslaus Procopiuse õnnitus Tallinna raesekretärile Heinrich Dahlile ja raehärra tütrele Dorothea von Wangersheimile (Hymen votivus 1642) seostub samuti Martin Opitzi nimega. Nimelt on Procopiuse saksakeelsed värssid lauldavad Opitzi

laulu „Jetztund kömpt die Nacht herbei“ („Nüüd kätte jõudmas öö“) järgi, mis oli tema Corydoni-luuletuse kõrval üks enim imiteeritud tekste (Harper 2003: 47).³² Sarnaselt Cunitiuse Corydoni-laulu eeskujule pärineb ka Procopiuse eeskujulaulu tekst Opitzi kogutud saksakeelsete luuletuste viiendast köitest, mille esimene alaosa kannab pealkirja „Lieder und Gesänge“ („Laulud“, Opitz 1625: 185–186). Ka Procopius lähtus nagu Cunitiuski meloodiast, mille autorina tulevad kõne alla Heinrich Schützi õpilased Johann Nauwach ja Caspar Kittel (Nauwach 1627: 17; Kittel 1638). Kui Nauwachi laul on *basso continuo* saatega sooloaaria, siis Kitteli oma generaalbassi saatega kahehäälneline aaria stiilimääratlusega *sopra l'aria di Ruggiero*.

Nauwachi ja Kitteli laulud on võrdlemisi meelanhoolsed, vastates Opitzi 5-stroofilise luuletuse sisule: kui kõik teised, nii inimesed kui ka loomad, on öö saabudes rõõmsad ja asuvad puhkama, siis minakõneleja on taevas säravaist tähtedest ja kuust hoolimata kurb, sest taevast on puudu kaks tähte ehk tema armsama silmad. Armsaim on talle selja pööranud, kui ta aga tema poole vaataks, siis oleks parem, kui kuud ja tähti paistmas polekski. (Vt. ill. 8.) Procopiuse 11-stroofilise õnnitluse tonaalsus on aga ajendist sõltuvalt hoopis teistsugune ning nii omandavad Opitzi luuletuse olulisimad märksõnad, nagu *rõõm*, *kurbus*, *tähed*, helgema varjundi. Kui Opitzi-Nauwachi ja Opitzi-Kitteli laulus jõuab õhtu saabudes kätte aeg kurvastada kallima eemaloleku pärast, siis Procopiuse järgi jõuab raesekretär Dahlil kätte aeg pagendada kurbus ja rõõmustada kauaoodatud päeva üle, sest ta abiellub üllast soost pruudiga. Neid endid ja külalisi kutsutakse üles rõõmsad olema, kõlaga pasunad, trompetid, tsingid, keelpillid ja laul („Die Posaunen/ Trompten gehn/ Wol schallende Zincken drein/ [...] Vnvergessen Seiten Klang/ Auch darbey Stimmen vnd Gesang/“). Opitzi luuletuse kajana võrdleb Procopius pruuti särava tähega, mis vaatab sõbralikult peigmehe peale, ning pruudi nägemine paneb ta südame rõõmust laulma ja hüppama. Õnnitluse lõpetab

³¹ Vastavalt „saab teenitud tasu“ ja „annab teenitud tasu“; „kõik taevased kiired“ ja „te kõik Phoibose pojad“; „õnne, õnne teile, armas paar“ ja „õnne, õnne armsale paarile“.

³² Vrd. karjus Amanduse igatsuslaulu poola autori Schindschersitzky prosimeetrilises pastoraalis (Schindschersitzky 1641: 193–197), mille eeskujuks oli Opitzi sarnane teos „Die Schäfferey von der Nimfen Hercynie“ („Pastoraal nymf Hercyniest“, 1630). Schindschersitzky laul sai vägagi tuntuks ning jõudis mitmesse 17. sajandi laulukogumikku, vt. nt. Venus-Gärtlein 1890: XXXIV, 137; Lustig von Freudenthal 1670: Das Lied 11.

Illustratsioon 8. Johann Nauwachi „Jetzund kompt die Nacht herbei“ (Nauwach 1627).

17.

HN

1. **E**gund kömpt die Nacht her bey/ Vieh vnd Menschen wer- den frey die ge-

wündschte Ruh geht an; Meine Sor- ge kömpt he- ran.

2. **S**chöne glenzt der Mondenschein/
Vnd die güldnen Sternelein;
Groß ist alles weit vnd breit/
Ich nur bin in Trübsigkeit.

3. **Z**weyne mangeln überall
An der schönen Sternen zahl;
Diese Sternen die ich meyn/
Ist der liebsten Augenschein.

4. **N**ach dem Monden frag ich nicht/
Lunckel ist der Sternen lecht;
Weil sich von mir weg gewendt/
Asteris/ mein Firmament.

5. **W**ann sich aber neigt zu mir/
Dieser meiner Sonnen gier/
Acht ich es das beste seyn/
Das kein Stern noch Monde scheit.

S

pulmaluules võrdlemisi sageli kasutatud motiiv: pruut/abielu kui kindel sadam. Procopiuse saksa-keelsele laulule järgneb tšehhikeelne *votum*.

Kas Procopius pidas oma õnnitlust luues silmas Nauwachi või Kitteli laulu, ei ole jällegi võimalik üheselt öelda. Kus ja kuidas Nauwachi villanellad või Kitteli aariad ja kantaadid 1640-ndate alguse Tallinnas Wenceslaus Procopiuse ja David Cunitiuseni jõudsid, ei ole võimalik öelda – siinse muusikaeluga seoses ei ole kummagi nimi seni ei allikates ega käsitlustes esile kerkinud, kuid on selge, et moodne generaalbassiga laul oli siin selleks ajaks kanda kinnitanud. Näib, et Nauwachi ja Kitteli laulud olid tuntud just gümnaasiumi ringkondades, kus Opitzi luulereform oli eelkõige professorite Timotheus Poluse ja Reiner Brockmanni näol järgijaid leidnud. Vähemalt Kitteli tuntust siinmail näib kinnitavat professor David Cunitius, kes ilmselt lähtus tema ühest teisest laulust. Nauwachi populaarsust siin mail võis aga suurendada tema tutvus Paul Flemingiga, kes oli talle mh. ka luuletuse pühendanud (Amelung 1881: 364; Steude 2004: 939).

Saksa luuleklassikaga on seotud ka Tallinna gümnaasiumi endise kreeka keele professori, nüüd juba Kadrina pastori Reiner Brockmanni eestikeelne luuletus Tallinna gümnaasiumi poeetikaprofessori David Cunitiusi ja sama kooli rektori tütre Catharina Vulpiuse pulmadeks 1643. aastal (Hymenaeus 1643). Eeskujulaulu „Anemona [Anemone] meine Wonne“ („Anemona, minu rõõm“) sõnade autoriks on Brockmanni varalahkunud sõber Paul Fleming (Fleming 1641: Eijj; vt. ka Klöcker 2017b: 458–459), kuid kellelt pärineb viis, ei ole seni tuvastada õnnestunud. Flemingi luuletusi viisistasid 17. sajandil nt. Andreas Hammerschmidt, David Pohle ja Constantin Christian Dedekind (Sa-

die 1998: 187). Viimase võib võimaliku eeskujuna aga välistada, sest tema looming on Brockmanni luuletusest hilisem. Uppsala ülikooli raamatukogus Dübeni kollektsioonis leidub küll nimetatud Flemingi tekstil baseeruv laul kahele sopranile ja kahele viiulile, viisi autoriks Heinrich Schützi õpilane David Pohle, kuid selle loomisaasta on samuti hilisem, dateeritud kas 1650. või 1657. aastasse.³³ „12 armastuslaulu Paul Flemingi sõnadele“ („Zwölf Liebesgesänge von Paul Flemming“) on teadaolevalt Pohle varaseim säilinud teos aastast 1650 ja on pühendatud Hessen-Kasseli maakrahvile (Malkiewitz 2005: 715). Seega pidi Brockmann lähtuma mõnest teisest eeskujust.³⁴ Ei RISM ega Läänemere maade 16.–18. sajandi juhumuusika andmebaas³⁵ tunne ühtegi teist Anemona-laulu kui Pohle oma. Flemingi tekstile – selle esmailumise trükis oli möödas vaid kolm aastat! – loodud lauluviisi kasutamine uue laulu eeskujuna näitab ühelt poolt, kui kiiresti uus muusika siia maile jõudis, olgu üksiku trükitud noodilehena, nagu neid toona arvukalt ilmus, või mõne seni tuvastamata autori lauluvihikus.³⁶ Teiselt poolt näitab see Flemingi tuntust Eestimaal (Klöcker 2017b: 559), ent seejuures ei tohi unustada ka Flemingi ja Brockmanni sõprust, millel oli antud juhul ehk suuremgi tähtsus kui muudel aspektidel (nende sõpruse kohta vt. nt. Klöcker 2014: 250–252).³⁷

Flemingi Anemona-luuletus on sisult noormehe armukinnitus, et tõeline armastus jääb alati püsima, tema pilgud ja mõtted on päeval ja ööl suunatud neiuale ning murepisaradki saadab kõik talle. Brockmanni õnnitluses pöördub peigmees pruudi poole, öeldes, et on maailmas näinud mõndagi muret ja vaeva,³⁸ ent pruudi armastus lasel sellel kõigel ununeda. Üleskutsega tulla män-

³³ Vt. Uppsala ülikooli raamatukogu (UUB), Dübeni kollektsioon, vmhs 034:003, http://www2.musik.uu.se/duben/presentationSource1.php?Select_Dnr=1390 (27.09.2018); vt. ka RISM, <https://opac.rism.info/index.php?id=4> (03.12.2018).

³⁴ Ka Andreas Hammerschmidt 1642. aastal – vaid aasta enne David Cunitiusi pulmi – ilmunud kogumikus „Weltliche Oden oder Liebesgesänge“ („Ilmalikud oodid ehk Armastuslaulud“), mis mh. sisaldab ka Flemingi tekstidele loodud laule, „Anemona“t ei ole (Hammerschmidt 1962; Hammerschmidt 1651).

³⁵ Vt. http://www.gelegenheitsmusik-ostseeraum.de/Kasualmusik_display.php (04.10.2018).

³⁶ Põhimõtteliselt ei saa välistada ka võimalust, et Brockmann lähtus mõne kohaliku tallinlase või eestimaalase loomingust.

³⁷ Anthony J. Harper viskab õhku oletuse, et Leipzigi Tooma kiriku kooripoisina võis Fleming üht-teist muusikalist kõrva taha panna oma õpetajalt, sama kiriku kantoorilt ja heliloojalt Johann Hermann Scheinilt, jättes seejuures täpsustamata, kas see puudutas vaid tekstiloomet või midagi enamat (Harper 2003: 14, vrd. ka samas lk. 54, kus osutatakse Flemingi teadlikkusele oma laulude edust). Ferdinand van Ingen toob välja, et Scheini muusikaline mõju ilmneb Flemingi laulude kõlalistes ja rütmilistes elementides (1979: 4). Suur hulk Flemingi ja tema kaasaegsete, nt. Christian Brehme stroofilisi luuletusi oli loodud populaarsete stroofiskeemide järgi, mis muutis neile sobiva muusikalise saate leidmise võrdlemisi lihtsaks; Gottlieb Finckelthaus aga lõi paljud oma luuletused populaarsetest meloodiatest lähtudes, kuid ei nimeta neist ühtegi (samas: 119, 124).

³⁸ Kas selles peitub osutus mõnele Cunitiusi varasemale eluetapile, on raske öelda. Kindlasti aga resoneeruvad need ja eelnevad värsid Brockmanni enda eluga.

gima kaasneb pruudi ülistus ja armukinnitus ning õnnitluse lõpetab soov, et nende armastus jääks püsima kuni elu lõpuni. Martin Klöcker rõhutab, et Brockmann ei võtnud üle mitte ainult Flemingi eeskujuteksti meetrilist struktuuri – lauluteksti puhul ei oleks Brockmann kõrvalekaldeid endale lubada saanudki, sest vastasel korral olnuks raske uusi sõnu etteantud viisil laulda! –, vaid ka otsese pöördumise pruudi poole ja stroofide arvu (Klöcker 2017b: 559). Nagu Wenceslaus Procopiuse õnnitlusest näha võis, ei pruukinud samaks jääda ei stroofide arv ega eeskujuteksti tonaalsuski.

Veel pastoraale ehk Gabriel Voightländeri laulud

Tallinna gümnaasiumi õpilase Johann Christoph Schwarzi luuletus ja selle eeskujuks olnud laul on samuti pastoraalsed: ta pühendas oma karjaselaulu teoloogiakandidaat Abraham Thauvoniuusele ja piiskopitütar Beata Jheringile (Faustae nuptiarum festivitati 1648). Schwarzi eeskujuks oli ilmselt Taani õukonnamuusiku Gabriel Voightländeri populaarne lauluke „Ein junger Schäfer gieng einmal“ („Noor karjus ükskord läks“), mille sisu on kokku võetud pealiskirjas „Dieser kan seine Liebste nimmer lustig machen“ („See mees ei suuda oma armsamat iial rõõmsaks muuta“). (Vt. ill. 9.) Voightländeri laul oli ilmunud kogumiku „Allerhand Oden und Lieder“ („Kõiksugu oodid ja laulud“) esimeses ja ka ainukeseks jäänud osas (Voightländer 1642: 38–39), millest 10 aasta jooksul ilmus vähemalt neli autoriseerimata kordustrukki. Voightländer ise tõstab selle laulu ka oma kogumiku eessõnas esile: nimelt olevat raamatutrükkalid ja kaupmehed selle ja veel mõned laulud rahva seas nii tuntuks teinud, et tema kui autori nimi oli sootuks ununenud. Seepärast jättis ta osa neist lauludest sellest raamatust hoopis välja, teisi aga muutis tugevalt. Viimaste hulka kuulusid ka „Ein junger Schäfer gieng einmal“ ning „Einsmal als ich Lust bekam“ („Ükskord, kui mul tuju tuli“; Voightländer 1642: An den günstigen Leser). Milles see muutmine seisnes, eessõnast ei selgu. Max von Waldberg toob mahuka laulukogumiku „Venus-Gärtlein“ („Venuse aiake“) uusväljaande eessõnas välja, et 17. sajandi keskpaigas vaatasid õpetatud poeedid teatava põlgusega selle peale, et nende laulutekstdid rahva seas populaarseks said – rahva-

pärasust peeti alama ja vähem väärtusliku kunsti tunnuseks –, ja püüdsid sellele isegi vastu seista, tuues näiteks just Gabriel Voightländeri³⁹ (Venus-Gärtlein 1890: IV–V; Schwab 1979: 190–191). Tema laulud olid väga populaarsed ja laialt tuntud, Taani kõrval Põhja-Saksamaal ja Rootsis; on teada, et Voightländeri laulud kuulusid mh. ringirändavate näitetruppide repertuaari ning et tudengidki armastasid neid oma laulikutesse kirjutada, need jõudsid juba 17. sajandi keskpaiku ilmalikesse laulukogumikesse ning neid tõlgiti-mugandati nii taani kui ka rootsi keelde (Schwab 1979: 186–187; Richter 2010: 104–105; Harper 2003: 239;⁴⁰ Terkelsen 1976: 20–25; Olsson 1978: 63). Enamus Voightländeri laule oli omakorda loodud varasematele itaalia, prantsuse, inglise või saksa heliloojate meeloodiatele – vaid ühe laulu viis oodide ja laulude raamatus oli Voightländeri enda oma –, ent need pärinesid peamiselt instrumentaalistest tantsudest ning need tuli laulutekstile vastavaks ja generaalbassi saatega laulule sobivaks kohendada (vt. Harper 2003: 240; Schwab 1979: 192–193).

Schwartzi õnnitlus Thauvoniuuse ja Jheringi auks on 5-stroofiline laul, kus pruudi ja peigmehe poole pöördutakse karjasenimedega Ovilla ja Korimbo. Autor tõstab esile nende vastastikust armastust ja õhutab kogu loodust ja mütoloomilisi tegelasi pulmade puhul rõõmustama, laulma ja tantsima. Luuletuse lõpetab traditsiooniline õnnesoov, et abiellujad elaksid rahus ja õnnes. Voightländeri 7-stroofiline eeskujulaul on samuti karjaselaul, ent see algab armunud karjuse kurtmisega, et ta ei suuda kuidagi oma karjusneiu rõõmustada, saab seepeale teiselt karjuselt head nõu mängida oma armsamale pilli – üles loetakse hulk instrumente, nagu viiul, lauto ja harf, torupill, trumm, šalmei ja flöödid. Soovitus kannabki head vilja ning karjusneiu on taas rõõmus. Lõpuks jagab karjus õpetussõnu teistelegi.

Voightländeri laulu „Einsmal als ich Lust bekam“ kasutas 1642. aastal oma eestikeelse õnnitluse eeskujuna Tallinna gümnaasiumi õpilanne Johannes Taustius, pühendades selle Tallinna raesekretärile Heinrich Dahlile ja raehärra tütrele Dorothea von Wangersheimile (Hymen votivus 1642). Kogumikust „Allerhand Oden und Lieder“ seda laulu ei leia, kuid see oli laialdaselt tuntud juba enne selle

³⁹ Selline suhtumine ilmneb eelkõige ilmaliku lauluga seoses, vaimuliku laulu puhul seevastu oli lihtsus ja kõigile jõukohasus igati soositud (Schwab 1979: 191).

⁴⁰ Harper rõhutab mh., et Voightländeri laulud said tuntuks just professionaalsete muusikute esituses, aga ka kirjameeste vahendusel.

Illustratsioon 9. Gabriel Voigtländeri laul „Ein junger Schäfer gieng einmal“ (Voigtländer 1642: 38–39).

XXXIII.

Dieser kan seine Liebste nimmer lustig machen.

In junger Schäffer gieng einmahl/ in ei- nem grünen Wiesen Thal/ vnd
Das seine Liebste Schäfferinn/ gang von Natur von Herz vnd Sinn/ nie-
klage te mächtig sehr/ Er sprach ich Ehr vnd Liebe sie/ ich Herz vnd küsse kan doch nie mit
maels recht frölich wehe/ keines
keinerley gelegenheit/ sie kriegen bey die Fröligkeit.

esmailmumist, nagu autor ise oma eessõnas osutab (Voigtländer 1642: An den günstigen Leser), küll aga leiab sealt sarnase rütmi ja algussõnade-ga laulu „Einsmal als der Himmel gar“ („Ükskord, kui taevas oli“), mis võib olla Taustiuse eeskujulaulu muudetud versioon ja mille sisu annab edasi pealiskiri „Cupido will nicht mehr auff der Erden sein Ampt verrichten“ („Cupido ei taha enam Maa peal oma kohust täita“; Voigtländer 1642: 44–45). Martin Klöcker iseloomustab „Einsmal als ich Lust bekam“ rahvaliku ilmaliku lauluna, mis on tuvas-tatav hiljemalt alates 1641. aastast (Klöcker 2017b: 457, märkus 40 viitega Venus-Gärtlein 1890: XXXII; laulu teksti vt. Venus-Gärtlein 1890: 109–111; Lustig von Freudenthal 1670: Das 59. Lied), ent Lukas Richter toob välja, et see lauluviis oli olemas juba hiljemalt 1626. aastal ning seega omistas Voigt-länder selle laulu endale ekslikult (Richter 2010:

115). Kuna Taustiuse eeskujulaulu Voigtländeri kogumikus pole, võib oletada, et see jõudis tema-ni üksiktrükisena, mille rohkusele Voigtländer ise osutab. Tema laulu „Einsmal da ich Lust bekam“ teksti leiab viidatud 17. sajandi keskpaiga kogumi-kest „Venus-Gärtlein“ ja Lustig von Freudenthali „Tugendhaffter Jungfrauen und Jungengesellen Zeit-Vertreiber“ („Neidude ja noormeeste voorus-lik ajaviide“). See on 19-stroofiline laul, mille rüt-mistruktuur on sama nagu Taustiusel, kuid viima-se luuletus on vaid 3-salmiline. Neid kahte väga erineva sisuga laulu seob vaid ühine stiilivõte ehk otsene pöördumine. Võimalik eeskujulaul on na-tuke pilklik ja lorilaululik,⁴¹ minategelane kirjeldab ühe õige mehe omadusi, viimaks küsib ta daamilt, kas see sellisega naituks, saab jaatava vastuse ja lubab naist kuni elu lõpuni armastada. Taustius aga laseb oma õnnitluses pruudil rõõmustada, kui

⁴¹ Anthony J. Harper (2003: 241) toob välja, et Voigtländeri kogumikus olevate laulude toon varieerub mõtlikust satiirilis-irooniliseni ning et maised teemad ja jäme huumor näisid õukonnas, mille tarbeks need laulud esmajoones loodud olid, isegi paremini kaubaks minevat kui peen elegants.

peigmees tema abikaasaks saada soovib, võrdleb neid tuvipaariga, kes jagavad nii rõõmu kui ka muret, ning soovib viimaks abielluajale tavapäraselt Jumala õnnistust, kaitset kurja eest ja soo jätkumist.

Voigtländeri kogumikust „Allerhand Oden und Lieder“ leiab ka Joachim Salemanni eestikeelse õnnitluse eeskujuks olnud laulu „Falscher Schäfer ist es recht“ („Valelik karjus, kas on õige“), mille teema avaldub pealiskirjas „Das Coridon will ein Hoffmann werden“ („Coridon tahab saada õukondlaseks“; Voigtländer 1642: 75–76; Hochzeitfreude 1651). (Vt. ill. 10.) Voigtländeri karjaselaulu võib leida ka nt. 1670. aastal ilmunud kogumikust, kus selle autorit aga ei nimetata (vt. Lustig von Freudenthal 1670: Das 10. Lied). Salemann kirjutab oma õnnitluse Püha Vaimu kiriku pastori Peter Kochi ja oma õe Elisabethi pulmadeks 1651. aastal. 9-stroofilisele eeskujulaulule vastab Salemann 7-stroofilisega, muutes ilmaliku sisuga karjaselaulu kristlikuks oodiks abielule ja kristlikule armastusele. Voigtländeri laul on karjaseneiu etteheide karjasele ning meenutus nende koosveedetud ajast, selle lõpetab hoiatus, et õukonnas on armastus kallis kaup ja pettumus kiire tulema, kui taskud tühjad, ning ärgu karjus enam tema juurde tagasi tulgu. Salemann, kelle õnnitlus on otsekui peigmehe kõne pruudile, rõõmustab saabuva pulmapäeva üle, räägib Jumalast kui abieluinsitutsiooni loojast, abieluga kaasnevast rõõmusest ning palub Jumalal paari tegemisi õnnistada ja hoida kurjad keeled eemal.

Tuvastamata eeskujud

Enamik Tallinnas taaskasutust leidnud laule oli pärit saksa keeleruumist, ent nende kõrval on lähtunud ka ühest rootsi- ja võimalik, et ka ühest prantsuskeelsest laulust. Viimane, *courante* pealkirjaga „La vignonne“ („Viinamägi“), oli kogu 17. sajandi Euroopas väga tuntud ja populaarne; meloodia oli trükist ilmunud juba 1614.–1615. aastal Pariisis ja Antwerpenis Robert Ballard'i ja Nicolas Vallet' noodivihikuis, ning sellele viisile kirjutati arvukaid sõnu – ainuüksi hollandi keeles on neid teada ligi 100 (Burgers e.a. 2016: 322–324; vt. ka Dickinson 1982). „La Vignonne“ ei olevat olnud pelgalt me-

loodia, vaid lausa omaette *courante*'i tüüp (Dickinson 1982: 56; vt. ka Harper 2003: 80–81). Leipzgis olevat *courante* olnud 17. sajandi esimesel poolel moekas ja populaarne tants (Harper 2003: 140) – arvestades aga sealt lähtunud muusikalisi mõjusid (Pappel 2019: 265), võib seda oletada ka Tallinna puhul. Kuna meloodia oli väga laialt tuntud ja kasutatud ning sõnadegi variante arvukalt,⁴² siis on raske hinnata, mis teid pidi see tantsuviis jõudis kellegi H. Kem'ini, kes pühendas selle järgi loodud õnnitluse Tallinna toomkooli konrektorile Georg Höjerile ja Tallinna garnisoniülemä tütrele Anna Magersile (Facula nuptialis 1644). Samavõrd võimalu on öelda, millises või mis keelsest tekstist ta lähtus. Tema õnnitlus on kahestroofiline prantsuskeelne laul, kus kergel toonil osutatakse, et noormehed, kes ihaldavad vaid kauneid ja noori naisi, on naeruväärsed, ent sama võrra ei kiideta heaks ka mehi, kes üldse ei vali. Kaasaegses kirjanduses pilgati seevastu tavaliselt naisi, kes jahtisid endale meeleehtlikult meest, teisalt aga kritiseeriti neid seepärast, et olid liiga valivad (Harper 2003: 132; vrd. samas ka lk. 131–132, kus on ära toodud Gottfried Finckelthausi laulutekst „Keiner Recht!“ („Ei mingit õiglust!“)). Petrus Petri rootsikeelse laulu kohta vt. eestpoolt vaimuliku laulu alapeatükist.

Samamoodi ei ole selge, kelle ja kust pärit lauluviisi „Ach du meines Lebens Aufenthalt“ („Ah, sa minu elu asupaik“) kasutas Juuru pastor Josua Möllenbeck oma Eestimaa kubermanguvalitsuse kameriirile Gunnar Germundile ja piiskopitütrele Birgitta Jheringile pühendatud eestikeelse õnnitluse eeskujuna (Gamelion 1639).⁴³ Kuna Möllenbecki luuletus on dialoogiline ja pealkirjastatudki kui „Dialogus nuptialis“ („Pulmavestlus“), siis võib oletada, et seda oli ka tema eeskuju. Kas viimase puhul oli tegemist vaimuliku või ilmaliku lauluga, ei ole võimalik öelda, ent kõne ala tulevad mõlemad variandid. Ilmaliku laulu korral võis eeskujuks olla nt. mõni petrarcalik armastuslaul või ka karjaselaul. Rohkemat ei ole võimalik eeskujulaulu kohta arvata. Möllenbecki enda õnnitlus on 13-stroofiline laul, mis hoolimata pealkirjas deklareeritud kahekõnelisusest on pigem peigmehe pöördumine, millele järgneb pruudi vastus. Luuletus algab peigmehe pöördumisega pruudi

⁴² Nt. Gottfried Finckelthausi kogumikus „Lustige Lieder“ („Lõbusad laulud“, Lübeck 1645) on sellest *courante*'ist lähtuv luuletus „Courante l'Avignonne“ (Harper 2003: 140).

⁴³ Sarnase pealkirjaga laulu, „O Aufenthalt meus Lebens“ („Oo mu elu asupaik“), võib leida Hans Leo Hasslerilt, kuid see ilmselt ei olnud Möllenbecki eeskuju – meloodiale osutades võis küll ortograafia varieeruda, kuid sõnajärge jmt. siiski ei muudetud.

Illustratsioon 10. Gabriel Voigtländeri laul „Falscher Schäfer ist es recht“ (Voigtländer 1642: 75).

75.
LXV.
Das Coridon will ein Hoffmann werden.

Falscher Schäfer ist das recht / daß du nun vor mir wilt fliehen / Ist das bunde
Ist der Wilt dir nur zu schlecht / daß du wilt nach Ho- se ziehen / Ist das bunde
Blumen Feldt / dir nunmehr abscheulich worden / ha- stu einen ne- wen Orden /
dir zu weh- len vorgestellt.

2.
Nun ich gönne dir denn Glück/
Suche deine Wolsahrt immer/
Aber denck einmahl zu ruck/
Ob du besser oder schlimmer
Wirst zu Hoff gehalten sein/
Als bey mir die ich dich pflegte
Alle Lieb vnd fleiß anlegte/
Dir zu dienen nur allein.

3.
Als du (Schäfer dencke doch)
Warst ein Hirtenjung vor diesen/
Vnd ich ein ViehMägdelein noch/
Wie wir vnser Herden lieffen
In den Thälern weiden sich/
Aber wir zusammen giengen
Wo die HaselNüsse hiengen/
Die wir pflückten embfiglich.

4.
Brachten sie zusamt nach Haus
Vnsern Eltern/ welche sprachen/
Es wird noch ein Paar hieraus
Künfftig werden/ welche Sachen
Wir damahls verstanden nicht/
Nun wir vnse Jahr erreicht
Daß die Kindheit von vns weicht/
Gib Natur vns selbst bericht.

5.
Was die Kurzweil doch bedeut /
Wenn der Hirt die Hirtin herget/
Wenn der Bull so brumt vnd schreyt/
Wenn der Vock mit Schafen scherret/
Wenn der Hahn tritt vnser Hun/
Wenn sich schnäbelen vnser Tauben/
Welches (wie wol ist zu glauben)
Sie gewiß vmbsonst nicht thun.

6.
Du selbst bist so lange mir
Aller orthen nachgegangen/
Vnd wenn ichs erlaubte dir/
Mich inbrünstiglich vmbfangen/
Vnd so mannichmahl geküßt
Mir auffs beste außgelegt/
Was dich hat dazu bewegt/
Gleich als wenn ichs auch nicht wüß.

7.
Aber wie dem allen/ so
Merckst ich deine grosse Liebe
Damit du mich machtest froh/
Wolt auch daß sie standhafte bliebe/
Aber sie wird schwach vnd klein/
Ob ich meine gerne wolte
Zu dir neigen/ daß es solte
Lieb vnd wider Liebe sein.

Z ij

So

poole ja palvega oma armastusele vastata, millele järgneb pruudi jaatav vastus. Kui luuletus algus on oma laadilt ilmalik, siis pruudi vastuses ilmnevad vaimulikule laulule iseloomulikud motiivid, nagu Kristuse abi ja arm, Kristus kui peigmees.

Kokkuvõtteks

Tartu ja Tallinna muusikalisi pulmaõnnitlusi ei ole kuigi palju. Puhast juhumuusikat on nende hulgas säilinud vaid kolm pala. Et juhukompositsioonide korral kirjutas helilooja tavaliselt ka tekstiosa, siis võib seda oletada ka siinsete, Andreas Arvidi ja Dirthuvius Philureuse muusikaliste õnnitluste puhul. Ühe õnnitus oli tantsuviisile loodud laul, nagu neid arvukalt lõi nt. äärmiselt populaarne Gabriel Voigtländer, teisel moodne kahehäälnelne *basso continuo* saatel laul.

Ümberluulendusi on aga teada mõnevõrra rohkem. Tartu ja Tallinna juhuluuletajad kasutasid nende puhul eeskujuna nii ilmalikke kui ka vaimulikke laule – mõlema osakaal on enam-vähem võrdne. Et paari laulu lähtekohta ei ole seni õnnestunud tuvastada, võib kaalukauss veel ühele või teisele poole kalduda. Seejuures on huvitav, et Tartu eeskujutekstid, mis kõik on rootsikeelsed, on eranditult vaimuliku sisuga. Seda on ka ainus Tallinnas trükitud rootsikeelse eeskujulaulu järgi loodud õnnitus. Üldiselt on aga Tallinna puhul avanev pilt mõnevõrra kirjum kui Tartus.

Kas ja kui palju mõjutas eeskujulaul ümberluulenduse sisu, see sõltus autorist, tema luuleandest ja teema leidmise oskusest, kuid üldiselt on pilt üsna ambivalentne. Nii võidi üle võtta vaid meetriline vorm, mõnikord võeti üle olulisemad märksõnad, harvem kõlavamad fraasid, sobitades need oma eesmärgiga, või mõned riimiskeemid. Ümberluulenduse käigus võidi mõnikord muuta ka žanri: ilmalikust vaimulikuks lauluks või vastupidi.

Autorite ringist, kes mõnd lauluviisi oma õnnitluse eeskujuna kasutas, leiab Tallinna parnassi olulisimad nimed, nagu Reiner Brockmann, Georg ja Joachim Salemann, Timotheus Polus, David Cunnius ja Johann Sebastian Markard. Peale selle oli suur osa autoreist seotud kas kiriku või kooliga, peamiselt Tallinna gümnaasiumiga. Adressaatkonna kohta on keeruline järeldusi teha, ent siin-

gi võib näha, et enamik meessoost adressaate oli seotud kahe Tallinna kirjanduselus domineerinud institutsiooniga, s.t. kooli ja kirikuga. Seejuures torkab silma, et kolm neist, Abraham Thauvonius, Petrus Turdinus ja Gunnar Germund, abiellusid Eestimaa piiskopi Joachim Jheringi tütardega. Tartu kohta aga mingit üldistust teha ei saa, sest mõnest laulust lähtunud luuletuste hulk on selles liiga väike.

Vaadates aga eeskujuks olnud lauluviiside lähtekohti, on pilt kirjum. Vaimulikud lauluviisid, autoriteks Philipp Nicolai, Michael Praetorius ja Basilus Förtsch, pärinevad peamiselt mõnest rootsi või saksa kirikulauluraamatust. Siinjuures tuleb aga rõhutada, et välja saab tuua vaid kõige tõenäolisemad autorid, sest ühele ja samale tekstile loodi mitmeid melodiasid, millest paljud on tänaseni säilinud anonüümselt (vt. andmebaasi RISM). Sama kehtib ka ilmalike laulude puhul. Viimaste puhul torkab silma Gabriel Voigtländeri populaarsus, ning näib, et eelkõige kasutati tema 1642. aastal ilmunud valimikku „Allerhand Oden und Lieder“, kuhu on koondatud 100 laulu. Näib ka, et osa Voigtländeri laule jõudis siia üsna kiiresti ning et kolmest tema laulust kaks olid eeskujuks olnud Tallinna gümnaasiumi õpilastele. Kas see lubaks midagi arvata oletada ka gümnaasiumi muusikaõpetuse kohta? Spekulatsioonid sel teemal oleks kindlamate tõendite leidmiseni aga rajatud savijalgadele.

Lõpuks tuleb Voigtländeri kõrval kahe eeskujulaulu võimalike autoritena esile tõsta Heinrich Schützi õpilasi Johann Nauwachit ja Caspar Kitelit, kes viisistasid tuntud saksa barokkluuletaja Martin Opitzi luuletusi. Opitzi reeglite järgi oli aga Reiner Brockmann loonud esimese eestikeelse ilmaliku luuletuse ning Paul Fleming – teine tuntud saksa barokkpoeet, kelle luuletusi 17. sajandil rohkelt viisistati – oli Brockmanni sõbrana tihedalt seotud nii Tallinna kirjanduselu kui ka gümnaasiumi ringkonnaga.

⁴⁴ Kuna noodid levisid sageli väikeste poognate või ühelehekeljeliste trükistena, võib see olla üks paljudest põhjustest, miks neid pärandinimestikes peaaegu kunagi üles ei loetud – kirja pandi vaid üldiselt märkus (trükitud) nootide olemasolu kohta (nt. Heero 2017: 384–385; Heinmaa 2014: 68; Kaju 2014: 341).

Trükitud allikad

Dunte 1639 = *Wisch-Tüchlein Des Angstschweisses der Gebälerin, und der Thränen hinterlassener Widwer. Das ist: Eine Christliche Leich-Predigt, auss 1. Tim. 2. v. 15. Das Weib wird selig durch Kinder zeugen, etc. Über dem tödtlichen Abgange einer frommen Sechswöcherin, Der Ehrn und VielTugendreichen Frawen Catharinae Buesz, Des Ehrwürdigen und Wolgelahrten Herrn Francisci Illyrici, Pastorn in Gewe, Ehelichen Haussfrawen, Welche Anno 1638. am Weißenacht Tage zu Abends seliglich in Christo entschlaffen, und den 6. Februarij folgenden Jahrs mit Christlichen Ceremonien zu Revall in S. Olai Kirchen zur Erden bestatet worden, Gehalten, und auff begehren publiciret, Durch M. Ludovicum Dunte, Dienern Göttliches Worts an gemeldeter Kirchen, und der Schulen Inspectoren. Gedruckt zu Revall, bey Heinrich Westphal, Gymn. Typograph.*

DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. in 32 Teilbänden, Leipzig 1854–1961, <http://www.wörterbuchnetz.de/DWB?lemma=tromme> (25.09.2019).

Enchiridion 1627 = *Enchiridion eller then swenska psalmboken, sampt andra wanligha handböcker: flitigt öfversedt och corrigerat, såsom ock medh många nödthorfftiga stycker förbättrat och förmerat. Aff M. Petro Joh. Rudbeckio N. studio suo & sumptibus capituli. Arosiæ tryckt aff Oloff Oloffszon.*

Epithalamia 1652 = *Epithalamia Solenni Nuptiarum Festivitati Rev. Pietate, Doctrina & Humanitate Conspicui Viri; Dn. Elai Nicolai Tollenii, Ecclesiae Svecanae, quae Christo ad D. Mariae Dorpati colligitur, in Verbo Ministri Vigilantissimi; Scholaeque Svecice ibidem Con-Rectoris Dignissimi Sponsi; Auspicio Divino, Die 29. Januarij, Anno 1652. sacro Conjugij foedere Dörpati sibi associantis Lectissimam & omni Virtutum Genere Florentissimam Virginem catharinam Gries, Viri Ampliæ. Prudentiæ. & Praestantiæ. Dn. Gunnari G. Gries, p. m. SS. R. Maj. Svec. Destructus Revaliensis quondam Camerarij Fidissimi, Relictam Filiam, Sponsam: a Fautoribus & Amicis consecrata. Dorpati Livonorum. Imprimebat Johannes Vogelius, Acad. Typogr.*

Facula nuptialis 1644 = *Facula Nuptialis In Honorem Praestantissimi, Humanissimi, Doctissimi[ue] viri, Dn. Georgii Hojerii, SS. Theol. Stud. in Regia Schola Acropolit. p. t. Conrectoris fidelissimi, Sponsi, Nec non Castissimae Pudicissimae[ue] Virginis Annae, Nobilis & Strenui Viri, Dn. Christophori Magers, Exercitus Regij in arce Revaliensi Capitanei meritissimi, Filiae, Sponsae, Accensa a Fautoribus & Amicis 22 Octobr. Anno 1644. Revaliae, Typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi.*

Faustae nuptiarum festivitati 1648 = *Faustae nuptiarum festivitati clarissimi doctissimique viri M. Abrahami Georgii Thauvonii, SS. theol. candidati meritissimi sponsi, cum castissima lectissimaque virgine Beata, admodum reverendi, excellentissimi & clarissimi viri M. Joachimi Jheringii, episcopi Revaliensis & Oesiliensis dignissimi, filia, matrimonium 20. d. Jul. contrahentis, omnia fausta precantur amici quidam ex gymnasio Revaliensis. Revaliae, typis Heinrici Westphali, gymnasij typographi.*

Fleming, Paul 1635. *Gedichte Auff des Ehrnvesten Wolgelarten Herrn Reineri Brocmans, der Griechischen Sprache Professorn am Gymnasio zu Revall, Vnd der Erbar, Viel Ehren vnd Tugendreichen Jungfrawen Dorotheen Temme, Hochzeit. Zu Revall, druckts Chr. Reusner.*

Fleming, Paul 1636. *Lieffländische Schneegräfinn, auff H. Andres Rüttings, Vnd Jungfr. Annen von Holten Hochzeit. Revall: [Reusner].*

Fleming, Paul 1641. *D. Paul Flemings Poetischer Gedichten So nach seinem Tode haben sollen herauß gegeben werden. Prodromus. Hamburg: Gunderman.*

Förtsch, Basilius 1615. *Geistliche Wasserquelle: Darinnen sich ein jedes frommes Hertz/ beydes auff der Reyse und daheim bey guten kühlen Tagen/ und in mancherley Hitze der Anfechtung leiblich und geistlich erquickend und erfrischen kan; Aus dem heilsamen Hauptbrunnen der H. Schrift ... zugericht. Leipzig: Grosse.*

Gamelion 1639 = *ΓΑΜΗΛΙΟΝ in honorem prudentissimi & integerrimi viri Dn. Gunnari Germundi, arcis Reval. legitimè designati Camerarij perindustrii, sponsi, nec non castissimae & pudicissimae virginis Brigittae Jhering, admodum reverendi & clarissimi viri Dn. M. Joachimi Jheringii, episcopi Reval. longè digniss. filiae charissimae, sponsae. Ad diem 3. Januar. anni 1639. benevolo & benecupienti affectu adornatum à Josua Möllenbeck, pastore in Jörden. Revaliae, typis excudebat Henricus Westphalus, gymnasij typographus.*

Gesangbuch 1636 = *Hand- und Haussbuches Für die Pfarherren und Haussväter Esthnischen Fürstenthumbs, Ander Theil, Darinnen das Gesangbuch, Zusampt den Collecten und Prefationen. In Teutscher und Esthnischer Sprache angefertigt, und auff eygenen Kosten zum Druck übergeben, Von M. Henrico Stahlen, Revall, Druckts Christoff Reusner der älter, Gymnasij Typogr.*

Gesangbuch 1656 = *Neu Ehstnisches Gesangbuch, Worinnen die Kirchen-Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeine Gottes in Ehistand wolmeinentlich verfertigt und zum Druck übergeben Von Etlichen Pfarrherren im selbigen Lande. Reval, Gedruckt bey Adolph Simon, Gymn. Buchd.*

Gesius, Bartholomäus 1601. *Geistliche deutsche Lieder D. Mart. Lutheri und anderer frommen Christen, welche durchs gantze Jahr in der christlichen Kirchen zu singen gebreuchlich, mit vier und fünff Stimmen nach gewöhnlicher Choralmelodien / richtig und lieblich gesetzt. [Frankfurt an der Oder]: Hartman.*

Glück-Wünschungen 1641 = *Glück-Wünschungen, Dem Ehrwürdigen, Achtbarn vnd Wolgelarten Herrn Johanni Berens, Pastorn zu Hallist, Vnd Der Erbar, Viel Ehr- vnd Tugendreichen Jungfraw Elisabeth von Stewen, Alß dieselbe Anno 1641 den 12. Julij allhier zu Revall Hochzeit hielten, Zu Ehren aufgesetzt. Revall, Gedruckt bey Heinrich Westphal, des Gymnasij Buchdrucker.*

Gratulationsschrift 1637 = [Gratulationsschrift zur Hochzeit von Salomon Matthiae und Elsa Neuhausen den 12.6.1637 von Prof-n und Stud-n der AG. Dorpati, 1637.]

Göteborgspsalmboken 1650 = *Een wanligh PsalmBook. Göteborgspsalmboken 1650. Faksimilutgåva av exemplaret i Bodleian Library, Oxford, [Efterskrift: Jens Lyster], Göteborg: Göteborgs stiftshistoriska sällskap, 2002.*

Hammerschmidt, Andreas 1651. *Weltliche Oden oder Liebes-Gesänge. Erste Stimme, Freyberg in Meissen: Georg Beuthern.*

Hammerschmidt, Andreas 1962. *Weltliche Oden oder Liebesgesänge* (Freiberg 1642 und 1643, Leipzig 1649). Hg. von Hans Joachim Moser, Mainz: Schott.

Hochzeit-Freude 1651 = *Hochzeit-Freude Auff Des Ehrwürdigen, VorAchtbaren und Wolgelahrten Herrn Petri Kochs, wolverordneten Predigers der Ehstnischen Gemeine in Reval, Bräutigams, Und Der Ehr- und VielTugendreichen Jungfrauen Elisabet Salemans Hochzeitlichen Ehren-Tag, Welcher den 27. Januarij im Jahr 1651. solemniter gehalten, Von Untenbenannten Freunden zu Ehren angestellt.* Reval, Gedruckt bey Heinrich Westphal, des Gymnasij Buchdruckern.

Hochzeit-Geschenck 1638 = *Hochzeit-Geschenck, welches Dem Ehrenvesten, Achtbahrn vnd Vornemen Herrn Coordt Meuseler, Kauffhändlern zu Revall, Vnd Der Ehrliebenden vnd Tugendreichen Jungfrawen Christina, Deß Ehrenvesten, Großachtbarn und Wolweisen Herrn Johann Möllers, Vornehmen Rahtsverwandten in oberwehnter Stadt, Erbgessässen auff Kunde, geliebten Tochter, Auff jhren Hochzeit-Begängnus zugeschrieben hat C. V. W. 15. Januarij Anno M.DC.XXXVIII.* Zu Revall, In Reusners Nachgelassener Witwe Drückerey.

Hochzeit-Lust 1640 = *Hochzeit-Lust Vnd Musen-Kost, Einem hochberühmten Öhl-Müller vnd seiner lieben schönen Müll[er]in, Nemblich Dem Ehrenvesten, Actbarn und Wolgelarten Herrn M. Adamo Oleario, Fürstl. Holst. wolbestalten Hoff-Mathematico; Vnd Der Erbarn, Viel-Tugendreichen Jungfraw Catharinen, Des weyland Ehrenvesten, HochActbarn und Wolweisen Herrn Johan Möllers, hochverdienten zu Revall Rathsverwandtens, und zu Kunda Erbgessessens, Eheleiblichen Tochter. Alss dieselben Anno 1640. den 15. Octobris zu Revall ihr Hochzeitlich Frewden-Fest hielten, Zu Ehren aufgesetzt.* Votum ad Dn. Sponsum. TV sls ADaMVs, tlbl re Catharlina slt EVa. EX Vtero gnatos proferat EVa bonos. A. a. Gedruckt zu Revall bey Heinrich Westphal, Gymn. Buchdrucker.

Hymenaeus 1643 = *Hymenaeus ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΣΣΟΣ ad nuptias, quas venerabilis, praeclarissimus & excellentissimus Dn. M. Henricus Vulpus, gymnasij Revaliensis rector & inspector meritissimus, clarissimo, praestantissimo & doctissimo Dn. Davidi Cunitio, poetices apud Revalienses professori dignissimo, sponso, et castissimae lectissimaeque virgini Catharinae Vulpiae, filiae, sponsae, VII. Calend. Octob. parabat, decantatus a Reinero Brocmanno.* Revaliae, typis Henrici Westphali, gymnasij typographi.

Hymen votivus 1642 = *Hymen votivus nuptijs auspiciatissimis praestantissimis, doctissimis omnique virtutum genere condecoratissimis viri, Dn. Henrici Dahlen, secretarij hujus reipubl. dignissimi, sponsi, et nobilissimae, lectissimae, pudicissimaeque virginis Dorotheae, viri nobilissimi, consultissimi & prudentissimi Dn. Georgii a Wangersheim, haereditarij in Hakehoff, & consulis reipubl. Reval. primarij, filiae, sponsae, faustae gratulationis ergo scriptus a gymnasii alumnis.* Revaliae, typis Henrici Westphali, gymnasij typographi.

Kittel, Caspar 1638. *Arien und Kantaten mit 1. 2. 3. und 4. Stimmen sambt beygefügetem Basso continuo.* Dresden.

Land-Ordnung 1665 = *Ernewerte Land-Ordnung, Wie es mit Den Kleidungen, Hochzeiten, Kindtauffen, Begräbnissen und andern im Lande eingerissenen Unordnungen, und deren Abschaffung hinführo sol gehalten werden.* Reval, Gedruckt von Adolph Simon, Gymn. Buchdr.

Lustig von Freudenthal, Hilarius 1670. *Tugendhaffter Jungfrauen und Jungengesellen Zeit-Vertreiber/ Das ist: Neu-vermehrtes/ und von allen Fantastischen groben unflätigen und ungeschickten Liedern gereinigtes/ Weltliches Lieder-Büchlein : Bestehend in vielen/ meistentheils Neuen/ zuvor nie im Truck ausgegangenen lieblichen und anmuthigen Schäferey-Wald-Sing-Tantz-und keuschen Liebes-Liedern.* [S.l.]

Lust-Wundsck 1653 = *Lust-Wundsck Dem Ehrwürdigen, Andächtigen und Wolgelarten H. Christof Blumen, der Gemeinde Gottes zu Hakeris treu- und wolverordnetem Seelsorger, wie auch desselben gelibten Braut, Der Ehr und VilTugendreichen J. Anna Wiboldin, an deroselben den Illten Merzens gehaltenem Eh- und Ehrnfeste dargereicht von Hochgeehrten Gönnern und geneigten Freunden.* Gedruckt zu Reval bey Heinrich Westphalen, dess Gymnasij Buchdruckern.

Menius, Friedrich 1635. *Syntagma de origine Livonorum.* Dorpati 1632. Dorpat: [s.n.].

Monumentum nuptiale 1640 = *Monumentum nuptiale in solemnem nuptiarum festivitate viri reverendi, praestantissimi, doctissimique Dn. Christophori Michaelis, pastoris ad aedem Spir. Sancti dignissimi, vigilantissimi, sponsi, nec non virginis castissimae lectissimaeque Margarethae, viri spectatissimi atque integerrimi Dn. Johannis Knipers, senioris, civis ac mercatoris Reval. non postremi, filiae charissimae, sponsae, Revaliae Livon. anno messiae regis 1640. d. 26. Octobr. celebrandarum, ab amicis ac fautoribus positum.* Non aLII CVpIVnt tltVLos Cantare LaborVM, Pastor at aC sponsVs tV VoCltare poLo. Revaliae, typis Henrici Westphali, gymnasij typographi.

Någre sköne lustige och liufige wijsor, then frögdefulle vngdomen til lust och behagh, affskreffne och componerade nästförledne åhren, mästeparten aff Andr. Ar. Reg. Str. Trycktt åhr, 1642.

Naumburgisches Gesang-Buch 1712 = *Naumburgisches Gesang-Buch, bestehend Aus denen Alten Lutherischen Kern- und Kirchen- wie auch den bekantesten Neuen Liedern: Welchem durch und durch die Bibl. Texte, Erklärungen der fremdbden Wörter, nothwendige Prüfungen und andere erbauliche Anmerckungen angefüget werden; Gestalt von diesen neuen darinnen vorkommenden Umständen Die Vorrede weitläufftiger handelt Nebst einigen Kirchen-Gebeten Wie solches Gott zu Ehren und der Kirche zu Dienste ausfertigen wolte Joh. Martinus Schamelius.* Naumburg: Bossoegel.

Nauwach, Johann 1627. *Erster Theil Teütscher Villanellen mit 1. 2. und 3. Stimmen auf die Tiorba, Laute, Clavicymbel, und andere Instrumenta gerichtet.* Dresden.

Nicolai, Philipp 1602. *FrewdenSpiegel deß ewigen Lebens/ Das ist: Gründtliche Beschreibung deß herrlichen Wesens im ewigen Leben/ sampt allen desselbigens Eygenschafften und Zuständen/ auß Gottes Wort richtig und verständtlich eyngeführt: Auch fernere/ wolgegründte Anzeig und Erklärung/ was es allbereit für dem jüngsten Tage für schöne und herrliche Gelegenheit habe mit den außerwehlten Seelen im himmlischen Paradeiß / Allen betrübten Christen/ ... zu seligem unnd lebendigen Trost zusammen gefasset.* Franckfurt am Mayn: Spies; Beatus.

Nuptiarum solemnitati 1642 = *Nuptiarum solemnitati, viri reverentiae dignitate, doctrinae claritate, vitaeque integritate maxime conspicui, Dn. M. Erii zur Beecken,*

ecclesiae Revaliensis ad D. Nicolai pastoris vigilantissimi, ejusdemque Rev. ministerij senioris meritissimi, honestissimam & omni vitutum genere nobilissimam Elisabetham zur Telte, integerrimi spectatissimique viri Dn. Engelbrecht Ströwers, tribus promercalis Reval. quondam senioris dignissimi, relictam viduam, in matrimonium legitime sibi adsciscens, anno 1642. pridie cal. Novemb. fausta animitus precantur collegae, fratres, amici, fautores. Revaliae, typis Heinrichi Westphali, gymnasij typographi.

Nuptiis 1638 = *Nuptiis reverendi, praestantissimi, doctissimique viri, Dn. Henrici Gösekenii, Hannoverani, pastoris ad D. Matthiae & Crucis vigilantissimi, sponsi, cum lectissima, pudicissimaeque foeminâ Dorothea Siegel, reverendi, clarissimi, doctissimique viri, Dn. M. Johannis Weidlingii, pastoris ecclesiae Teutonicae apud Stockholmienses dignissimi, p.m. relictæ vidua, sponsa <Syn Theo> 16. Julij, anni 1638. Revaliae celebrandis, gratulantur rector & professores gymnasij Reval. Revaliae, typis viduae Reusnerianae excud.*

Nuptiis felicissimis 1643 = *Nuptiis felicissimis, juvenis integerrimi Dn. Nicolai Justi Poortmans, mercatoris per Russiam atque Livoniam impigerrimi, sponsi, nec non pulcherrimae atque pudicissimae virginis Helenae, amplissimi, consultissimi atque prudentissimi viri, Dn. Matthiae Poorten, senatoris quondam reipubl. Revaliensis gravissimi, & gymnasiarchae meritissimi, relictæ filiae, sponsae, celebrandis 7. Nonar. Decembr. Gratulantur amici in gymnasio. Revaliae, typis Heinrichi Westphali, gymnasij typographi.*

O Dorpat 2007 = *O Dorpat, urbs addictissima Musis ... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost. Kristi Viiding, Jana Orion, Janika Päll, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.*

Opitz, Martin 1625. *Acht Bücher Deutscher Poematum.* Breßlaw: David Müller.

Poetisch Gedicht 1638 = *Poetisch Gedicht, Dem Ehrenvesten, Achtbahrn vnd Vornemen Herrn Coordt Meuseler, Berühmten Handelsmanne in der Königlichen Stadt Revall, Bräutigamme, Als er mit der Ehr- vnd Tugendreichen Jungfrawen Christina Deß Ehrenvesten, Großachtbarn vnd Wolweisen Herrn Johann Möllers, Vornehmen Rahtsvervanden allhier, Erbgesassen auff Kunde, Ehleibliche Tochter, Braut, Hochzeit hielte, Zu Ehren vnd wolgefallen geschrieben von deß Gymnasij Rectore vnd Professoribus. 15. Januarii Anno M.DC.XXXIX. Zu Revall, In Reusners Nachgelassener Widwe Drückerey.*

Praetorius, Michael 1607. *Musae Sioniae. Geistliche Concert Gesänge uber die fürnembste Deutsche Psalmen und Lieder, wie sie in der Christlichen Kirchen gesungen werden, mit VIII vnd XII Stimmen gesetzt. Ander Theil. [Gedruckt zu Jehna, durch Christoff Lippold.]*

Praetorius, Michael 1932. *Gesamtausgabe der musikalischen Werke.* Bd. 8 (1610): *Musae Sioniae.* Bearbeitet von Friedrich Blume. Wolfenbüttel/Berlin: Kallmeyer.

Sacrae nuptiarum solennitati 1648 = *Sacrae nuptiarum solennitati, quâ vir clarissimus, doctissimus et humanissimus Dn. M. Abrahamus Georgii Thauvonius, SS. theol. candidatus, sponsus, cum virgine castissima, lectissima & florentissima Beata Jheringia, admodum reverendi, excellentissimi & praeclarissimi viri Dn. M. Joachimi Jheringii, Reval. & Oesiliensis episcopi dignissimi, regijque consistorij Reval. praesidis gravissimi, dilectissima filiâ, sponsa, deo ter opt. max. duce & auspice, indissolubile conjugij foedus pangit 20. Julij anno 1648. animitus faustissima quaevis apprecantur Musae*

Embecciades. Revaliae, typis Heinrichi Westphali, gymnasij typographi.

Sacris nuptiarum honoribus 1652a = *Sacris Nuptiarum Honoribus Clarissimi & Excellentissimi Viri Dn. M. Erici Holstenii, in Regia Gustaviana Adolphina Academia, quae Dorpati Livonorum est ad Embeccam, Hebraeae et Graecae Ling. professoris ordinarij, Sponsi: Deo Duce & Auspice, die 4. Maji, anno 1652. conjugium contrahentis Cum Lectissima & omni Virtutum Genere florentissima Virgine Dorothea von Wickedem, Prudentissimi & Praestantissimi Viri Dn. Nicolai von Wickedem, in inclita Dorpatensium Republ. Senatoris, & Praetoris oppidani dignissimi, Filia, Sponsa: quaevis fausta precantur Musae Embecciades. Excudebat Johannes Vogel, Acad. Typographus.*

Sacris nuptiarum honoribus 1652b = *Sacris Nuptiarum Honoribus Praestantissimi, Spectantissimi & Doctissimi Viri juvenis Dn. Johannis Bröms, Turmae pedestris militaris Dorpati excubantis Apologistae solertissimi, sponsi; Deo Duce & Auspice, die 31. Augusti, Anno 1652. Dorpati Livonorum Conjugium contrahentis, cum Lectissima & omnivirtutum Genere Florentissima Virgine Sophia Dreff, Prudentissimi & Praestantissimi Viri Dn. Johannis Dreffen, in inclita Dorpatensium Republ. Senatoris Dignissimi, Filia, Sponsa Quaevis fausta precantur Musae Embecciades. Dorpati Livonorum, Excudebat Johannes Vogel, Acad. Typographus.*

Sacris nuptiarum solennitatibus 1641 = *Sacris nuptiarum solennitatibus, reverendi, pietate, doctrina & humanitate clarissimi viri, Dn. M. Petri Johannis Turdini, ecclesiae Svecanae in acropoli Revaliensis pastoris vigilantissimi, nec non regij consistorij ibidem adsectoris dignissimi, sponsi, die 19. Octobr. anno 1641. conjugium Revaliae contrahentis cum lectissima omnique virtutum genere florentissima virgine Elsa Jheringia, admodum reverendi, excellentissimi, atque clarissimi viri, Dn. M. Joachimi Jherngii, episcopi Revaliensis dignissimi, & regij ibidem consistorij praesidis gravissimi, filia, sponsa, fausta & felicia quaevis precantur collegae, fratres & amici. Revaliae, typis Heinrichi Westphali, gymnasij typographi.*

Schindschersitzky 1641. *Musicalische Neu-erbaute Schafferey, Oder Keusche liebesbeschreibung von Der verliebten Nymfen Amaena Und Von ihrem lob-würdigem Schaffer Amandus. Königsberg: Händel.*

Sehnlisches Klag-Lied 1633 = *Sehnlisches Klag-Lied über den, wiewol tapfferen, doch trawrigen Todtsfall, des Groß-Mächtigsten von Gott erwecketen Wunderhelden Gustavi Magni, Königes in Schweden, etc. deß getrewen Gideons vnd Erretters der betrübten Christlichen Kirchen, etc. Gedruckt zu Dörpt, bey Jacob Beckern.*

Terkelsen, Søren 1976. *Astree Siunge-Choer: første snees, 1648: die dänischen Lieder mit ihren deutschen Vorlagen von Gabriel Voigtländer und Johann Rist. Hg. von Erik Sønderholm, in Zusammenarbeit mit Dieter Brandt und Dieter Lohmeier; Einrichtung der Melodien von Jørgen Berg, Kieler Studien zur deutschen Literaturgeschichte 12, Neumünster: Wachholtz.*

Titze, Johann Peter 1642. *Zwey Bücher Von der Kunst Hochdeutsche Verse und Lieder zu machen.* Dantzig: Hünefeld.

Triller, Valentin 1555. *Ein Schlesisch singebüchlein aus Göttlicher schrift von den fürnemsten Festen des Jares, vnd von andern gesungen vnd Psalmen, gestellt auff viel alte gewöhnliche melodien, so zum teil vorhin Lateinisch, zum teil*

Deutsch, mit Geistlichen oder auch Weltlichen texten gesungen
sind. Bresslaw: Scharffenberg.

Venus-Gärtlein 1890 = *Venus-Gärtlein: ein Liederbuch des XVII. Jahrhunderts*. Nach dem Drucke von 1656 hg. von Max von Waldberg. Halle a. S.: Niemeyer.

Voigtländer, Gabriel 1642. *Erster Theil Allerhand Oden vnd Lieder; welche auff allerley als Italianische, Frantzösische, Englische vnd anderer Teutschen guten Componisten Melodien vnd Arien gerichtet; hohen und NiederStands Personen zu sonderlicher Ergetzlichkeit in vornehmen Conviviis und Zusammenkunfften bey Clavi Cimbale, Lauten, Tiorben, Pandorn, Violen di Gamba gantz bequemlich zu gebrauchen und zu singen*. Sohra: Kruse.

Wimmer, Gabriel 1749. *Ausführliche Lieder-Erklärung: Wodurch die ältesten und gewöhnlichsten Gesänge der Evangelisch-Lutherischen Kirche, dergestalt ins Licht gesetzt, daß bey einem jedwedem I. Der Verfasser und Werth des Liedes bestmöglichst angezeigt, II. Der Text mit beygefügtten biblischen Sprüchen gründlich bewähret, III. Der Inhalt durch eine ungezwungene Eintheilung aufs ordentlichste beygebracht, IV. Die Geschichte, wo dergleichen zu finden waren, kürztlich vorgetragen, und endlich V. Das ganze Lied, mit ... Anmerkungen, umständlich erläutert worden*. Zweyter Theil. Altenburg: P. E. Richter, S. 371–380 („Ich weiß ein Blümlein...“).

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv:

RA, EAA.995.2.6858 – Glückwunsch des Daniel Grass an Anna von Meyer (Daniel Grassi õnnesoov Anna von Meyerile), 1642.

Tallinna Linnaarhiiv:

TLA, 230.1.Bs 7/I – Ratswillküren wegen Bekleidung und verschiedene Feiertagen (Rae otsused riituse ja mitmesuguste pühade asjus), 1497–1738.

Uppsala ülikooli raamatukogu:

UUB, vmhs 034:003, Dübeni kollektsioon, David Pohle, „Anemone, meine Wonne“, http://www2.musik.uu.se/duben/presentationSource1.php?Select_Dnr=1390 (27.09.2018)

Andmebaasid

Gelegenheitsmusik des Ostseeraums vom 16. bis 18. Jahrhundert. – http://www.gelegenheitsmusik-ostseeraum.de/Kasualmusik_display.php (04.10.2018).

Répertoire International des Sources Musicales. – <https://opac.rism.info/index.php?id=4> (03.12.2018).

Lühendid

LNB – Läti Rahvusraamatukogu

TLA – Tallinna Linnaarhiiv

RA – Rahvusarhiiv

RISM – Répertoire International des Sources Musicales

UUB – Uppsala ülikooli raamatukogu

Kirjandus

Adelung, Johann Christoph 1811. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Bd. 3–4, Wien: Bauer, <https://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/online/angebot> (03.06.2019).

Amelung, [Friedrich] 1881. Der Dichter Paul Fleming und seine Beziehungen zu Reval. – *Baltische Monatsschrift* 28, S. 361–390.

Aurnhammer, Achim, Nicolas Detering 2019. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. Tübingen: Narr.

Buchholtz, Arend 1890. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Festschrift der Buchdrucker Rigas zur Erinnerung an die vor 300 Jahren erfolgte Einführung der Buchdruckerkunst in Riga*. Riga: Müller.

Burgers, Jan W. J., Louis Peter Grijp, John H. Robinson 2016. A Newly Discovered Dutch Lute Book: MS Enkhuizen 1667-1. – *The Lute in the Netherlands in the Seventeenth Century: Proceedings of the International Lute Symposium Utrecht, 30 August 2013*. Ed. by Jan W. J. Burgers, Tim Crawford and Matthew Spring, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 301–345.

Conermann, Klaus 1977. Die Kantate als Gelegenheitsgedicht. Über die Entstehung der höfischen Kantatentexte und ihre Entwicklung zum galanten 'Singgedicht'. – *Gelegenheitsdichtung. Referate der Arbeitsgruppe 6 auf dem Kongreß des Internationalen Arbeitskreises für Deutsche Barockliteratur, Wolfenbüttel, 28.8.–31.8.1976*. Hg. von Dorette Frost, Bremen: Univ.-Bibl., S. 69–109.

Dickinson, Alis 1982. The Courante 'La Vignonne': In the Steps of a Popular Dance. – *Early Music* 10/1, *The Recorder: Past and Present*, pp. 56–62, <https://doi.org/10.1093/earlyj/10.1.56>.

Dolgoplova, Aleksandra, Toomas Siitan 2013. Muusikuametitest ja tähtsamatest muusikutest hilise Rootsi aja Narvas. – *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 20 (27), koost. Katre Kaju, Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 328–354.

Dolgoplova, Aleksandra 2014. Muusika perekondlikel talitustel 17. sajandi Narvas. – *Res Musica* 6, lk. 37–49.

Ernst, Ulrich 1991. *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*. Pictura et poesis 1, Köln: Böhlau.

Ernst, Ulrich 2002. *Intermedialität im europäischen Kulturzusammenhang: Beiträge zur Theorie und Geschichte*

der visuellen Lyrik. Allgemeine Literaturwissenschaft – Wuppertaler Schriften 4, Berlin: Schmidt.

Fuchs, Juliane 1994. *Himmelfelß und Glückes Schutz: Studien zu Bremer Hochzeitsgedichten des 17. Jahrhunderts*. Helicon 16, Frankfurt am Main: Lang.

Gierlich, Ernst 1991. *Reval 1621 bis 1645: Von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolf bis zum Frieden von Brömsebro*. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen.

Graf, Walter 1929. Eesti rahvalaulud 17-da sajandi alul. – *Eesti muusika kuukiri* 4–5, lk. 103–107; 6, lk. 151–153.

Greiffenhagen, Otto 1903. Revaler Stadtmusikanten in alter Zeit. Ein Kapitel aus der baltischen Kulturgeschichte. – *Baltische Monatsschrift* 55, S. 97–115.

Haapalainen, T[omi] I[lmari] 1979. Deutsche Melodien weltlichen Ursprungs im kirchlichen Gebrauch in Schweden-Finnland. – *Weltliches und Geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*. Hg. von Dieter Lohmeier, Amsterdam: Rodopi, S. 169–182.

Hansen, Gotthard von 1894. Revaler Hochzeitsordnungen des 16. und 17. Jahrhunderts. – *Aus baltischer Vergangenheit: Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv*. Hg. von Gotthard von Hansen, Reval: Kluge, S. 35–47.

Harper, Anthony J. 2003. *German Secular Song-Books of the Mid-Seventeenth Century: An Examination of the Texts in Collections of Songs Published in the German-Language Area Between 1624 and 1660*. Aldershot/Burlington: Ashgate.

Hartmann, Horst 2000. *Kasualpoesie in den „Vitae Pomeranorum“*. Aachen: Schaker.

Heero, Aigi 2017. Kantor David Galluse pärandist. Dokumendid ja kommentaar. – *Kroonikast epitaafini. Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust*. Koost. Katre Kaju, Rahvusarhiivi toimetised 1 (32), Tartu: Rahvusarhiiv, lk. 377–435.

Heinmaa, Heidi 2014. Tallinna 18. sajandi muusikute ja kantorite eluolu ja ametialase tegevuse peegeldused nende varaloendites. – *Res musica* 6, lk. 50–75.

Ingen, Ferdinand van 1979. Der Stand der Barocklied-Forschung in Deutschland. – *Weltliches und Geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*. Hg. von Dieter Lohmeier, Amsterdam: Rodopi, S. 3–18.

Jaanson, Ene-Lille 2000. *Tartu ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.

Jersild, Margareta 1975. *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Svenskt Visarkivs handlingar 2, Stockholm: Svenskt Visarkiv.

Kaju, Katre 2006. Keelevalikust Tartu *Academia Gustaviana* aegses pulmaluules (1632–1656). – *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil*, II. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12 (19), koost. Enn Küng, Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 50–100.

Kaju, Katre 2014. Pärnu raamatuimport 18. sajandi teisel poolel ja Diedrich Johann Burmesteri raamatukogu. – *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis*. Koost. Katre Kaju, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 21 (28), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 324–368.

Kaju, Katre 2015. Tallinna rootsiaegsed haridustrükised ja koolielu. – *Tallinna linna- ja gümnaasiumtrükikoda (1634–*

1828). 19.10–18.12.2014, näituse kataloog, koost. Katre Kaju, Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Tallinna Linnaarhiiv, lk. 37–92.

Kaju, Katre 2017. Mitte ainult õigusest ehk Kohtuasi kui haridus- ja kirjanduslooline allikas. – *Ajalooline Ajakiri* 2/3, lk. 215–256.

Kaju, Katre 2018. Jumalasulase abielu ja antikatooliklikud motiivid pastoritele pühendatud pulmaluules. – *Keel ja Kirjandus* 5, lk. 397–415.

Kaju, Katre [ilmumas]. „Jch weiß ein Blümlein hübsch und fein“. Fünf Hochzeitsgedichte für Christops Blume. – *Hortulus Floridus*. Morgensterni Seltsi toimetised 8–9, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kirsch, Adam Friedrich 1774. *Abundantissimum Cornu Copiae Linguae Latinae Et Germanicae Selectum: Quo Continentur Vocabula Latina omnis aevi, antiqui, medii ac novi, pariter ac Graeca Latinitate donata, nec non formulae dicendi elegantiores et Constructiones Verborum; Editio Novissima, A mendis non paucis studiose repurgata, Parte utraque aucta, in ordinem redacta*. Lipsiae: Sumtu Engelharti Beniaminis Svikertii.

Klöker, Martin 2005. *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657)*. Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. Teil 2: Bibliographie der Revaler Literatur. Frühe Neuzeit 112, Tübingen: Niemeyer.

Klöker, Martin 2014. Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657): haridusinstituioonid ja juhuluuletamine. Tõlkinud ja eessõna Kristi Viiding, Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Klöker, Martin 2017a. Vastukarva silitades. „Poliitilised“ eesmärgid 17. sajandi Vana-Liivimaa juhuluules? – *Kroonikast epitaafini. Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust*. Rahvusarhiivi toimetised 1 (32), koost. Katre Kaju, Tartu: Rahvusarhiiv, lk. 67–85.

Klöker, Martin 2017b. Die Geburt der estnischen Poetik aus der deutschen. Warum Reiner Brockmann kein „Buch von der Estnischen Poeterey“ schrieb und trotzdem zum Begründer der estnischen Poetik wurde. – *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure*, Bd. I: Zwischen Reformation und Aufklärung. Hg. von Raivis Bičevskis u.a., Akademie-Konferenzen 28, Heidelberg: Winter, S. 437–464.

Kremer, Joachim 2006. Gelegenheitskomposition. – *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 4: Friede – Gutsherrschaft. Hg. von Friedrich Jaeger, Stuttgart [u.a.]: Metzler, Sp. 362–367.

Kremer, Joachim 2015. Gelegenheitsmusik im interregionalen Vergleich. Perspektiven und Forschungsstrategien. – *Gelegenheitsmusik im Ostseeraum vom 16. bis 18. Jahrhundert*. Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 20, Hg. Peter Tenhaef, Berlin: Frank & Timme, S. 115–132.

Leimus, Ivar 2011. Pulmad ja peied. – Ivar Leimus, Rein Loodus, Anu Mänd, Marta Männisalu, Mariann Raisma. *Tallinna Suurgild ja gildimaja*. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, lk. 163–171.

Lemm, Robert Arthur von 1960. *Dorpat Ratslinie 1319–1889 und das Dorpat Stadamt 1878–1918: Ratspersonen, Beamte und Angestellte des Rats und des Stadtsamts von Dorpat von 1319–1918 in chronologischer und alphabetischer Ordnung*. Marburg: Herder-Institut.

- Lepajõe**, Marju 2009. Reiner Brockmanni värsside vältimatuses. – *Keel ja Kirjandus* 10, lk. 758–776.
- Liedgren**, Emil 1926. *Svensk psalm och andlig visa*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistrelses Bokförlag.
- Lohmeier**, Dieter 1979. Die Verbreitungsformen des Liedes im Barockzeitalter. – *Weltliches und Geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*. Hg. von Dieter Lohmeier, Amsterdam: Rodopi, S. 41–65.
- Malkiewicz**, Michael 2005. Pohle, David. – *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil Bd. 13, hg. von Ludwig Finscher, Kassel u.a.: Bärenreiter u.a., Sp. 714–716.
- Malm**, Mats 1996. Andreas Arvidis *Manuductio* och samtiden. Den retoriska och poetiska traditionen. – *Andreas Arvidi, Manuductio Ad Poesin Svecanum, Thet är/ En kort Handledning til thet Swenske Poeterij/ Verß- eller Rijm-Konsten*. Utgiven av Mats Malm med inledning av Mats Malm och Kristian Wählin. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, S. VII–XXXIII.
- Marschall**, Veronika 1997. *Das Chronogramm: eine Studie zu Formen und Funktionen einer literarischen Kunstform; dargestellt am Beispiel von Gelegenheitsgedichten des 16. bis 18. Jahrhunderts aus den Beständen der Staatsbibliothek Bamberg*. Helicon: Beiträge zur deutschen Literatur 22, Frankfurt am Main: Lang.
- Moe**, Bjarke 2015. Composing for the moment – publishing for the future? Printed occasional music from the first half of seventeenth century Rostock. – *Gelegenheitsmusik im Ostseeraum vom 16. bis 18. Jahrhundert*. Hg. von Peter Tenhaef, Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 20, Berlin: Frank & Timme, S. 133–152.
- Müller**, Günther 1925. *Geschichte des deutschen Liedes vom Zeitalter des Barock bis zur Gegenwart*. Geschichte des deutschen Liedes 2, Geschichte der deutschen Literatur nach Gattungen 3, München: Drei Masken.
- Olsson**, Bernt 1978. *Svensk världslig visa, 1600–1730: ett register över visor i visböcker och avskriftsvolymer*. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Olsson**, Bernt 1979. Stand und Aufgaben der schwedischen Barocklied-Forschung. – *Weltliches und Geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*. Hg. von Dieter Lohmeier, Amsterdam: Rodopi, S. 19–25.
- Pabst**, Eduard 1842. Beiträge zur Sittengeschichte Reval's. – *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*. Bd. 1, hg. von F. G. v. Bunge, Dorpat: J. C. Schünmann's Wittwe, S. 195–239.
- Pappas**, Alexandra 2013. The Treachery of Verbal Images: Viewing the Greek *technopaegnia*. – *The Muse at Play: Riddles and Wordplay in Greek and Latin Poetry*. Ed. Jan Kwapisz, Beiträge zur Altertumskunde 305, Berlin: De Gruyter, pp. 199–224.
- Pappel**, Kristel 2019. Muusika. – *Tallinna ajalugu II: 1561–1710*. Koostaja Lea Kõiv, Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, lk. 264–267.
- Peetz-Ullman**, Anna-Juliane 2017. „Der Jahrmarkt allersüßer Freuden.“ Deutschsprachige Gelegenheitsmusik im Riga des 17. Jahrhunderts. – *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure*, Bd. I: *Zwischen Reformation und Aufklärung*. Hg. von Raivis Bičevskis u.a., Akademie-Konferenzen 28, Heidelberg: Winter, S. 293–313.
- Päll**, Janika 2013. Kooliretoorika varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal: stiiliharjutused *Academia Gustavo-Carolina's* (1690–1710). – *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 20 (27), koost. Katre Kaju, Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 207–271.
- Richter**, Lukas 2010. Das Volkslied im 17. Jahrhundert. – *Lied und Liederbuch in der Frühen Neuzeit*. Volksliedstudien 10, hg. von Albrecht Classen und Lukas Richter, Münster: Waxmann, S. 9–130.
- Robert**, Jörg 2016. Königsberger Genealogien. Opitz – Dach – Kaldenbach. – *Dichtung und Musik im Umkreis der Kürbischütte: Königsberger Poeten und Komponisten des 17. Jahrhunderts*. Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 22, hg. Peter Tenhaef, Axel E. Walter, Berlin: Frank & Timme, S. 111–131.
- Rothmund**, Elisabeth 2004. Opitz, Martin. – *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil Bd. 12, hg. von Ludwig Finscher, Kassel u.a.: Bärenreiter u.a., Sp. 1380–1382.
- Sadie**, Julie Anne 1998. *Companion to Baroque music*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Schaper**, Anu 2013. Gümnaasiumi kantorid ja muusikaelu Tallinnas Rootsi aja teisel poolel. – *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 20 (27), koost. Katre Kaju, Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 297–327.
- Schaper**, Anu 2017. Musikalische Kontakte zwischen Estland, Livland und den deutschen Ländern in der zweiten Hälfte der Schwedischen Herrschaft. – *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure*, Bd. I: *Zwischen Reformation und Aufklärung*. Hg. von Raivis Bičevskis u.a., Akademie-Konferenzen 28, Heidelberg: Winter, S. 345–374.
- Schwab**, Heinrich Wilhelm 1979. Zur Liedkunst Gabriel Voigtländers. – *Weltliches und Geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*. Hg. von Dieter Lohmeier, Amsterdam: Rodopi, S. 183–207.
- Stalman**, Joachim 2004. Luther, Martin. – *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil Bd. 11, hg. von Ludwig Finscher, Kassel u.a.: Bärenreiter u.a., Sp. 636–654.
- Steude**, Wolfram 2004. Nauwach, Johann. – *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil Bd. 12, hg. von Ludwig Finscher, Kassel u.a.: Bärenreiter u.a., Sp. 938–940.
- Stoll**, H. W. 1884. Daphnis. – *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Hg. von W[ilhelm] H[einrich] Roscher, Bd. 1, Leipzig: Teubner, Sp. 955–961.
- Viiding**, Kristi 2002. *Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632–1656*. Dissertationes studiorum Graecorum et Latinorum Universitatis Tartuensis 1, Tartu: Tartu University Press.
- Viiding**, Kristi 2007. Tartu juhuluule 17. sajandil. – *O Dorpat, urbs addictissima Musis ... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet*. Koost. Kristi Viiding, Jana Orion, Janika Päll, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk. 15–28.
- Waczkat**, Andreas 2003. Kittel. – *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Personenteil Bd. 10, hg. von Ludwig Finscher, Kassel u.a.: Bärenreiter u.a., Sp. 186–189.

Musikalische Hochzeitsgaben aus Tartu und Tallinn in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts

Katre Kaju

Seit der Gründung der Druckereien in Tartu und Tallinn (1632 bzw. 1633/34) war Gelegenheitsdichtung ein fester Bestandteil des gesellschaftlichen Lebens dieser Städte. Auch die höheren sozialen Schichten auf dem Lande nahmen daran Anteil. Die nahezu 150 Hochzeitsdrucke aus den Jahren von 1632 bis 1656 beinhalten drei Gelegenheitskompositionen und 17 Gedichte, die laut einer Angabe nach einer bekannten Melodie gesungen werden konnten. Da aber das Korpus der Tartuer und Tallinner Hochzeitsgedichte sehr viele strophische Gedichte bzw. Lieder enthält, mag die eigentliche Anzahl der wirklich gesungenen Gedichte deutlich höher sein. Die meisten der 17 Nachdichtungen stammen aus Tallinn, aus Tartu sind bisher nur zwei bekannt. Die meisten Autoren dieser Nachdichtungen stammen aus den Schul- und Kirchenkreisen beider Städte; im Fall von Tallinn sind unter ihnen die wichtigsten Personen der lokalen Dichterelite vertreten, wie Reiner Brockmann, Timotheus Polus, David Cunitius, Georg und Joachim Salemann sowie Johann Sebastian Markard.

Wie Hochzeiten des 17. Jahrhunderts aussahen, welche Musik gespielt, welche Lieder gesungen und welche Tänze getanzt wurden, darüber wissen wir sehr wenig. Aus den Tallinner Ratsordnungen – die Tartuer sind leider nicht mehr vorhanden – erfahren wir nur die Anzahl der Musiker und der Tänze, wie einige Tänze genannt wurden und welche Instrumente für bestimmte Stände erlaubt oder verboten waren. Aus den Hochzeitsgedichten selbst lässt sich immerhin entnehmen, dass während der Mahlzeiten musiziert wurde. Auch werden zahlreiche Instrumente aufgelistet: Trompeten, Posaunen, Zinken, Flöten, Harfen, Geigen, Lauten, Zimbelen und unspezifizierte Saiteninstrumente, aber auch Viola, Theorbe, Dulzian und Pauken. Dabei erscheinen sie in verschiedensten Kombinationen, z. B. Harfe und Laute; Trompete, Zink, Geige und Posaune; Pauken und Saiteninstrumente usw. Tanz und Gesang werden oft erwähnt, aber fast nie näher beschrieben oder charakterisiert.

Alle drei Gelegenheitskompositionen, geschrieben von einem gewissen P. Dirthuvius Philureus und dem Schweden Andreas Arvidi, wurden in Tallinn gedruckt. Eine Komposition von Dirthuvius Philureus ist eine zweistimmige Villanella mit Generalbassbegleitung; seine zweite Komposition hat keine Gattungsbezeichnung. Arvidis Beitrag ist ein Tanzlied, wobei eine Sarabandenmelodie und der Textteil abgesondert abgedruckt worden sind. Es ist bemerkenswert, dass beide Männer in keiner Weise mit den lokalen Musikkreisen verbunden waren. Von den Tartuer und Tallinner Kantoren, Organisten und anderen Musikern sind aus der untersuchten Zeitspanne keine (gedruckten) Musikstücke bekannt.

Die Liedvorlagen der Nachdichtungen waren meistens sehr bekannt, entweder auf Deutsch oder auf Schwedisch. Neben dem Estnischen waren dies auch die wichtigsten Sprachen der Nachdichtungen; eine französische Nachdichtung gilt als Ausnahme. Als Vorlagen dienten sowohl weltliche als auch geistliche Lieder, wobei während der Umdichtung sowohl erstere in letztere umgewandelt werden konnten als auch umgekehrt. Eine solche Praxis war auch in Deutschland und in Schweden üblich. Als Autoren der geistlichen Vorlagelieder sind vor allem Philipp Nicolai, Michael Praetorius und Basilius Försch zu nennen; einige weltliche Lieder, deren Ursprung ermittelt werden konnte, stammen von Gabriel Voigtländer, Caspar Kittel und Johann Nauwach. Dabei ist bemerkenswert, dass eine der Tallinner Gelegenheitskompositionen, die Villanella von Dirthuvius Philureus, als Vorlage für eine neue musikalische Hochzeitsgabe diente. Auch zwei Textautoren der Vorlagelieder müssen hervorgehoben werden – die deutschen Barockpoeten Martin Opitz und Paul Fleming.

Die wenigen Gelegenheitskompositionen, die in Tartu und Tallinn gedruckt wurden, zeigen, dass der Notendruck hier eher eine Seltenheit war. Kontrafakturen bzw. Nachdichtungen bekannter Lieder hingegen kommen in Drucken deutlich öfter vor. Man kann auch mit ziemlicher Sicherheit behaupten, dass sich unter den hunderten von Hochzeitsgedichten noch viele unentdeckte Nachdichtungen von Liedern befinden.